

Kumkapı Hisarında Bir Teneke Mahallesi: 19. Yüzyıl İstanbul’unda Erken Modern Kent Yoksulluğu

*

Egemen Yılıgür
Nişantaşı Üniversitesi

Öz

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Savaşı) Osmanlı İmparatorluğu’na kaybedilen topraklardan çok sayıda mültecinin gelmesine neden olur. Özellikle başkent İstanbul’da göçmenlerin geçici iskanı ciddi bir idari mesele haline gelmiştir. Hali hazırda konut ihtiyacı içerisinde olan yerli kent yoksulları ile birlikte göçmenlerin konut talebi gittikçe yükselmektedir. Özellikle 1883-84 yılları arasında göçmenlerin en yoksul kategorisini oluşturan ailelerin geçici olarak barındıkları kamu binalarından tahliyesi meselenin aciliyetini kat be kat arttıracaktır. Söz konusu grup genellikle hamallık, ayakkabı boyacılığı, paçavracılık gibi çoğu durumda ancak temel ihtiyaçlarını karşılamalarını mümkün kılan mesleklerde çalışabilmektedir. Bu şartlar altında konut kiralamaları ya da satın almaları mümkün değildir. “Eski tahta parçaları, çerçöp ya da gaz tenekelerinden” imal edilen teneke evlerden oluşan teneke mahalleler bu krize yaratıcı bir yanıt olarak ortaya çıkar ve 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul’un kent dokusu içerisinde belirgin bir biçimde yaygınlaşmaya başlarlar. Slum kavramsallaştırmasının yerel karşılığı olarak ele alınabilecek teneke mahalle adlandırması, resmi kayıtlara göre ilk olarak Kumkapı’daki surların kadirga tarafında kalan kesiti ile demiryolu arasındaki 52 teneke ev yerleşimini tarif etmek için kullanılmıştır. Bu çalışmada 1892 ve 1893 yıllarında idare tarafından bölgede yürütülen çalışmaların sonucunda hazırlanmış ve hane reislerinin köken-meslek bilgileri ile hane nüfuslarının paylaşıldığı iki kayıt defterinin, destekleyici sözlü tarih görüşmeleri ile birlikte analizi yoluyla mahalleyi kuran nüfusun toplumsal kökenleri tartışma konusu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teneke Mahalle, Gecekondu, Slum, Kent Sosyolojisi, Kent Yoksulluğu, Kent Tarihi, Kent Çalışmaları, Peripatetik Gruplar, Romanlar, Poşalar

A Teneke Mahalle (Slum) in the Kumkapı Ramparts: Early Modern Urban Poverty in the 19th Century İstanbul

*

Egemen Yılgür
Nişantaşı University

Abstract

The Russo-Turkish War (1877-78) caused a refugee influx to the Ottoman Empire from the lost territories. The temporary housing of the migrants was a serious administrative issue especially in Istanbul. The housing demand of the migrants with the local poor who had already needed proper dwellings, was increasing gradually. Furthermore, when the families consisting the poorest segment of the migrants were evicted from public buildings in where they had been settled temporarily, in 1883-84, the issue became more urgent. The aforesaid people could only work in the jobs like portage, shoe shining, rag-picking which, in many cases, let them to meet just basic needs and it was not possible for them to rent or buy a proper house under these circumstances. The "teneke mahalle" consisted of dwellings which constructed of "old boards, gasoline tins, waste", was a creative solution against the crisis and spread considerably in the urban fabric of Istanbul in the last quarter of 19th century. The "teneke mahalle" denomination which can be seen as the local counterpart of slum notion was officially used for the first time to define 52 dwellings constructed of mostly gasoline tins between railway and Kadirga section of ramparts in Kumkapı (Contoscali). In this study, it is aimed to discuss social origins of the founder population over the analyze of two record books, prepared by a state investigation conducted in the neighborhood in 1892 and 1893, including the data of household heads' occupation and origin and household population with supportive oral history records.

Keywords: Teneke Mahalle, Gecekondu, Slum, Urban Sociology, Urban Poverty, Urban History, Urban Studies, Peripatetic Groups, Roma, Boshia

Refik Halit Karay’ın “Bugünün Saraylısı” isimli eserinin temel karakterlerinden olan Ata, sakinleri “oldukları gibi görünmekten çekinmedikleri için mutlu” olan “Kumkapı ile Cankurtaran arasındaki baraka mahallesini” belli belirsiz bir öykünmeyle anımsar (1985, s. 315). Ata Bey şüphesiz ki mahallenin köklü tarihinden habersizdir. Oysa ki Kumkapı Teneke Mahallesi, son dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda kent yoksulluğu olgusunun mekânsal görünümleri arasında yer alan teneke mahallelerin ilk örneklerinden olup, eldeki kayıtlara göre idari otoriteler tarafından “teneke mahalle” adlandırması ile tasnif edilmiş olan ilk yerleşim birimidir. 1909 yılında Ahmet Rasim’in “Kumkapı’ istasyonu ile ‘Ahurkapı’ arasında ‘Devr-i Hamid’i de tesis eden ve bizim şimendifer memurları arasında bile ‘tenekeköy’ namıyla şöhret bulan pis, müteaffin kulübeler dizisi” (Koyun, 2015, s. 1119) ifadesiyle tarif ettiği Kumkapı Teneke Mahallesi, 1939 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan Selahattin Güngör imzalı “Teneke Mahalleler” başlıklı yazıda bir şehircilik meselesi olarak tartışma konusu yapılmaktadır: “Teneke mahalleler, Marmara sahillerine açılan bu güzel pencerenin pervazına sanki temel çivisiyle çakılmıştı. İstanbul’un ağzında çürük birer diş gibi sallanan bu bücür, bu eciş bücüş ev göstermeliklerini, küçük bir istimlak kerpeteni ile söküp atmak, bilmeyiz o kadar güç bir iş miydi? Fakat nedense her gelen belediye reisi, bunu kendinden sonrakinin üstüne attı ve böylece haleflerinin selefleri, seleflerin halefleri takip ettiği müddet zarfında, teneke mahalleleri, kimse tarafından rahatsız edilmediler” (1939, s. 7).

İstanbul’da teneke ev / baraka tipi konutların yaygınlaşması ve “teneke mahalle” adlandırmasının günlük dilde yerleşik hale gelmesi esas itibarı ile 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşecektir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın (93 Harbi) sonucunda ortaya çıkan nüfus hareketi özellikle göçmenlerin sosyal ve ekonomik sermaye bileşimleri en sınırlı olanları için ciddi bir konut ihtiyacını gündeme getirmiştir. Aynı durum, yerli nüfusun benzeri sosyal şartları paylaşan kesimleri için de geçerlidir. Bu ihtiyaca bir yanıt olarak ortaya çıkan teneke ev / baraka tipi konutlar çok büyük bir hızla İstanbul’un çeşitli bölgelerine yayılmıştır. 1892 yılına ait resmi kayıt-

lara göre İstanbul'un on belediye dairesine yayılmış 979 teneke ev / barakada 4868 kişi yaşamaktadır¹. Kadıköy Göztepe'deki Taşocakları civarında, Kadıköy Yeldeğirmeni'nde Karakolhane Sokağı'nda, Anadolu Hisarı'nda kale içinde, Sarıyer Maden Mahallesi'nde, Rumeli Kavağı Kayadere'de, Feriköy Mahallesi'nde ve çok sayıda başka bölgede teneke ev / baraka tipi konutlar inşa edilmiştir². Yine günümüzde Şişli ve Beşiktaş ilçelerinde yer alan çok sayıda bölgeyi içine alan Balmumcu Çiftliği'ndeki Nişantaşı-Taşocağı civarında bir grup Lofçalı göçmen tarafından kurulan "Lofçalı Muhacirler Mahallesi", zamanla İstanbul'un en tanınmış teneke mahallelerinden birisi haline gelecektir (Yılıgür, 2016).

Teneke mahalleler görünür hale gelmelerinin hemen ardından idare tarafından tartışma konusu yapılmış ve bu yerleşim alanlarının tasfiyesi için gayret gösterilmiştir. 1890'larda³ teneke ev / barakalar meselesinin Meclis-i Mahsusada gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Tartışmalar sonucunda buraların yıkılması ve Topkapı ya da ona benzer bir bölgede konutlar hazırlanması gerektiği kararına varılır⁴. Ne var ki finansal yetersizlikler nedeniyle bu projeler hayata geçirilemez. Ergin'e göre Ahırkapı-Yedikule hattındaki ilk yıkım Alman ve Avusturya imparatorlarının seyahatlerinin hemen öncesinde 1917 yılında gerçekleştirilmiş, buna karşılık baraka sakinlerine alternatif bir barınma alanı gösterilemediğinden kısa sürede hat boyundaki teneke ev / baraka dokusu yeniden eski halini almıştır (1995, 3896). Kumkapı Teneke Mahallesi ve bölgedeki diğer teneke mahallelerin nihai yıkımı DP tarafından 1957 yılında başlayan Sirkeci-Florya sahil yolunun inşaatı sırasında hayata geçirilecektir⁵.

1892 yılının ağustos ayında idarenin aldığı bir kararla, teneke ev / baraka sakinleri hakkında devlet kurumları tarafından bilgi toplanmaya

¹ BOA. DH.MKT.5.43.5.7.Zilhicce.1310 (21.6.1893). Başka kayıtlardan varlıklarından haberdar olunan şehir merkezindeki kimi bölgeler ve Balmumcu Çiftliği gibi özel statüye sahip alanlardaki teneke ev / baraka yerleşimlerine söz konusu rakama kaynaklık eden defterde yer verilmiştir. İstanbul ve çevresindeki teneke ev / barakaların ve sakinlerinin sayısı bu rakamın epeyce üzerinde olmalıdır.

² BOA. İ. ŞE. 2/30. 4.2.1311 / 16.8.1893

³ Mesut Ayar 1893 yılının Kasım ayında Sirkeci, Hocapaşa ve Demirkapı'daki kolera vakalarında görülen artışın idareyi acil önlemler almaya zorladığını ifade etmektedir (2007, 340). Bununla birlikte devlet ricalinin teneke ev / barakalara dönük bakışını yansıtan belgelerde "ecnebinin bakışına" ilişkin kaygıların tıbbi endişelerin fazlasıyla önüne geçtiği görülmektedir.

⁴ BOA. İ.ŞE.2/30.4.4.Safer.1311 (16.8.1893).

⁵ (1957, 25 Ocak) Florya Sirkeci Sahil Yolu. Cumhuriyet. *Cumhuriyet*. ss. 2.

başlanır⁶. Kısa bir süre içerisinde İstanbul genelini kapsayan detaylı bir defterin hazırlanmasının ardından, 1893 yılında özel olarak Ahırkapı-Şehsuvar Bey, Çatladıkapı ve Dış Kumkapı'ya odaklanan bir başka defter daha hazırlanmıştır⁷. Bu çalışma kapsamında ilgili defterler okunmuş ve Kumkapı Teneke Mahallesi'ndeki 52 barakada ikamet eden hane reisleri ile ilgili arşiv kaynaklı bilgiler, sözlü tarih çalışmaları ve yazın taramasının sonuçları ile desteklenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde mahalle mevcut değildir ve kurucu nüfusun temsilcilerine doğrudan ulaşılamamaktadır. Bu zorluğun aşılması için Surp Hovhannes Kilisesi cemaati ve Facebook üzerinden organize olan Kumkapı-Kadırga ahalisinin temsilcileri ile irtibat kurulmuş, onların önerileri doğrultusunda Kumkapı Teneke Mahallesi hakkında bilgi sahibi olan dört kaynak kişinin tanıklığına başvurulmuştur. Sözlü tarih görüşmelerinde mümkün olduğunca ses kayıt cihazı kullanılmasına gayret gösterilmiş, ses kaydı alınamayan hallerde ise görüşme sonrasında notlar tutulmuştur.

Analiz sürecinde yararlanılan bir diğer kaynak her biri kendi yüzyılı ile ilgili gündelik yaşam kültürü ve sosyal tarih çalışmalarının temel referansları olarak kabul edilen Eremya Çelebi Kömürçiyen, Abdülaziz Bey, Hrant der Andreasyan, Hagop Baronyan, P. Çugios İnciciyan, Alexander Paspatis gibi yazarların yapıtlarıdır. Çalışmanın konusu çerçevesinde taranan söz konusu metinlerden meslek, yaşam tarzı ve gündelik hayata ilişkin günümüzde ve tarihte çok farklı anlamlara gelebilecek kavramların anakronizmden uzak bir biçimde ele alınması noktasında istifade edilmiştir.

Çalışmanın temel kaynağı olan 1892 ve 1893 tarihli defterler mahallenin kuruluş dönemindeki toplumsal kompozisyonunu yansıtmaktadır. Bu çalışmada söz konusu belgeler ve destekleyici sözlü tarih görüşmelerinden yararlanılarak resmen teneke mahalle adıyla kaydedilmiş ilk yerleşim birimi olan Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Türkiye kent ve kent yoksulluğu tarihi içerisindeki yerinin belgelenmesine ve mahallenin kurucu nüfusunun toplumsal kökenlerinin tartışılmasına gayret gösterilecektir.

⁶ BOA. BEO.52.3875.2.24.Muharrem.1319 (18.8.1892).

⁷ BOA. İ.ŞE.2/30.27.Zilhicce.1310 (11.7.1893).

Türkiye Kent Yazınında Gecekondu / Teneke Mahalle İkiliği

Türkiye kentsel yoksulluk yazını geleneğinde teneke mahalleler çoğunlukla ya gözden kaçırılmış ya da gecekondu üst başlığı altında değerlendirilmiştir. İdari perspektiften hareket edildiğinde de kullanıcıdan başkasına ait arazide inşa edilmiş, imar mevzuatına aykırı, “gayri sıhhi ve gayri fenni”, alelacele konutlar olarak tanımlanan gecekondu yerleşimleri pek çok açıdan teneke mahallelerle ortaklaşmaktadır (Gençay, 1962, s. 5). Eski Üsküdar Kaymakamı Münir Güney, Mimar Cevat Erbel’e atıfla “Balkan Savaşı’ndan sonra” “Rumeli muhacirleri tarafından” İstanbul’da kurulan “teneke mahalleleri” gecekonduların ilk nüveleri olarak ele alır (1964, s. 29). Aynı mantık dizgesini izleyen Tütengil, gecekonduların “93 Muhacirleri” ile ve “teneke mahallesi” adıyla ortaya çıktıklarını ifade etmektedir (1975, s. 41). Kent tarihi yazınında benzeri bir yaklaşım günümüzde de devam etmekte ve teneke mahalleler günümüz gecekondularının öncü unsurları olarak değerlendirilmektedir (Kıranlar, 2015, s. 100).

Gecekondu teriminin günlük dilde kullanılmaya başladığı 1940’larda belirleyici olan kent içi “mesken buhranıdır”. Şehirlerde üretilen konut miktarı hali hazırda yerli nüfusun doğal artışı için bile yeterli değildir. Kiralar yükselmektedir, yoksullar “mesken buhranını” gecekondu yapmak ya da kiralamak yoluyla çözmeye zorlanmaktadırlar (Gençay, 1962, s. 7). Nitekim “gecekondu” sözcüğü 1940’lardan sonra yaygınlaşmış olsa da bu adlandırmaya ilham veren söz konusu konutların idari gözlemcilerin dikatinden kaçacak şekilde geceleri, alelacele inşa edildiklerine ilişkin algı oldukça köklüdür. 1895 yılına ait bir belgede, 1894 İstanbul Depremi’nin⁸ ardından ortaya çıkan karışıklık ortamında inşa edilen teneke barakaların “leylen” (geceleyin) ve “hafiyyen” (gizlice) yapıldıkları anlatılmaktadır⁹. Bu bağlamda gecekondu-teneke mahalle devamlılığına işaret eden yazarların yaklaşımları 1940’ların ilk gecekonduları için oldukça anlaşılırdır. Buna karşılık 1950 sonrası dönemde artan kırdan kente göç olgusu gecekondu inşasında belirleyici olan dinamiğin değişmesine yol açacaktır (Heper, 1978, s. 11).

⁸ 10 Temmuz 1894 tarihinde İstanbul’da büyük bir deprem olur. Yenikapı-Yedikule hattı ciddi ölçüde zarar görür. Evleri hasar görenler Kadirga Meydanı, Langa, Kumkapı ve Yenikapı civarındaki boş arazi ve bostanlarda çadır ve barakalar inşa ederek barınmaya başlarlar (Özkılıç, 2015, 94-96).

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. BEO. 571. 42761. 3. 26.Recep.1312 (23.1.1895).

Söz konusu toplumsal dönüşümle bağlantılı olarak dönemin kent yazını gecekonduların adlandırılmasını daha spesifik bir bağlamda ele almaya başlar. Tekeli'ye göre gecekondular kırdan kente göç olgusu ile doğrudan ilişkilidir. Yazar gecekondular ile "endüstrileşmiş ülkelerde" yoksulların toplumsal varlığının mekânsal karşılığı olarak ortaya çıkan "sefalet mahalleleri" slumların ayrı ayrı ele alınması gerektiği kanaatinde (Tekeli, 1982, s. 203). Keleş gecekondular ile slum arasındaki farkı ortaya koyarken, gecekonduların "geçiş halindeki" yerleşim alanları olma özelliğinin altını çizer. Slum sakinleri ağırlıklı olarak şehirli olmalarına karşılık gecekonduların oturanlar köy kökenlidirler. Keleş muhtelif kriterler göz önüne getirildiğinde slumların daha ziyade Türkiye'deki "kale mahalleleri" ile ortaklıklar taşıdığı altını çizer (1972, ss. 179-180). Karpat'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde "üçüncü dünya ülkelerinde" çok büyük bir kırsal göçmen kitlesi kentlere akın etmeye başlamış ve söz konusu yerleşimler bu süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gecekondular, kırsal göçmenin kentle bütünleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır (2016, ss. 18-19). Slum-Gecekondular ayrımını vurgulayan Karpat, "gelişmekte olan ülkelerde", Batılı ülkelerdeki slumlarla ilişkili görülebilecek bir dizi yerleşim alanının bulunduğunu işaret eder. "*Tren istasyonları ve trenlerin manevra sahaları etrafında*", "*Ortadoğu'da eski kervansarayların içinde*" ve kent merkezlerinde bulunan sanayi tesislerinin civarında kurulan ve Türkiye'deki karşılıkları "kaledibi" semtleri olan bu yerleşim alanları gecekondularla kıyaslandığında şehir nüfusunun çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır (Karpat, 2016, ss. 46-47). Işık ve Pınarcıoğlu aynı ikiliği kentiçi yoksullar ve varoş yoksulluğu ayrımı üzerinden kurmuşlardır. Yazarlara göre Türkiye'de üzerinde yeterince durulmamış olan kentiçi yoksulları varoş yoksullarının aksine umutsuz ve "dönüştürme kapasitesinden yoksun" bir grup olarak ele almaktadır (2003, s. 39). Erman ve Türkyılmaz ise 1950 sonrası kent yaşamında gecekonduların (squatter) önemli bir yeri olduğunu, 1980'lerde çıkan ve gecekondular bölgelerinde çok katlı konutlara izin veren yasalar ve kamu tarafından yaygın bir biçimde sunulan altyapı hizmetlerinin gecekondular alanlarına ulaşmasıyla bu bölgelerin formel konut piyasasına eklenildiğini ifade etmektedir. Böylece gecekondular sunulan altyapı hizmetleri sayesinde kırsal göçmenler için yukarı yönlü toplumsal hareketliliğin önemli bir aracı olarak işlev görmüşlerdir. Buna karşılık şehir merkezine yakın dik tepe yamaçlarında, dere yataklarında kurulan gecekondular bu dönüşümü deneyimlememiş

ve zamanla slumlara dönüşmüşlerdir (Erman ve Türkyılmaz, 2008, s. 1764).

Evrensel Slum Fenomeninin Yerel İfadesi Olarak Teneke Mahalle

19. yüzyıl yazarları slum olgusunu viran evler, yüksek nüfus yoğunluğu, sefalet, hastalık ve “ahlaksızlığın” yan yana durdukları mekân parçaları olarak tanımlamışlardı. Bu dönemin gözlemcileri için slum olgusunu karakterize eden bir diğer unsur suçluluk algısıdır (Davis, 2006, s. 21-22). Engels dönemin yazarlarının zihnindeki slum kavrayışını son derece güçlü bir dille örnekler: “Kentlerin en kötü mahallelerindeki en kötü evler; genelde uzun bir sıra üzerine dizilmiş, tek ya da iki katlı, kiminin konut olarak kullanılan bodrumu da bulunan, çoğunlukla kural-dışı yapılmış kulübelerdir. ... Sokaklarda genelde kaldırım yoktur, inişli yokuşlu, pis, çöp ve hayvan pisliği doludur; kanalizasyon ya da atık su kanalı yoktur, tam tersine yollar durgun, pis su birikintileriyle kaplıdır. ... Sokaklar iyi havalarda çamaşır kurutmak için kullanılır; evden eve ip gerilir ve ıslak çamaşırlar asılır” (1997, s. 73).

Hem Kumkapı Teneke Mahallesi hem de diğer teneke mahallelerin konut dokusu slum tipolojisinin belki de en tipik ve en evrensel unsuru olan “viran evlerden” oluşmaktadır: “Ahşap dediğin nedir, onun bulacağı tahta araları açık tahtalar. Onu da oralara yamalar. Tenekeleri şey yapar, duvarlarına çakarlardı. Bu gaz tenekeleri var ya. Alır düzlük yapar, düz hale getirir. Çakarlardı oraya. Ki soğuk gelmesin, bilmem ne gelmesin”¹⁰. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü bünyesinde yapılan bir bitirme tezinde sur içi İstanbul’un konut profili ile ilgili gözlemlere dayalı genel bir değerlendirme yapılır. Buna göre bölgede dört konut kategorisi içerisinde sınıflandırılacak hanelere rastlanmaktadır: “1) Kerpiç, taş, tahta ve teneke-den kulübecikler ve evler. 2) Tahta binalar. 3) Tuğla binalar. 4) Beton binalar” (Özmut, 1936, 4)”. Özmut birinci kategoride yer alan konutları tarif ederken oldukça normatif, öte yandan maddi olgulara da temas eden bir dil kullanır: “Ekseriya yuvarlak taştan, bazen tahta, bazen de adi teneke ve ele ne geçmişse geliş güzel uydurulmak suretiyle pek fakirane ve sefilane bir şekilde vücuda getirilmişlerdir” (1936, s. 5). Teneke ev / baraka tipi konutların ve bu konutların oluşturduğu “teneke mahalle” olarak adlandırılan yerleşim dokusunu kent yoksulluğunun diğer mekânsal görünümünden ayıran en önemli unsur

¹⁰ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

buraların sakinlerinin barınma başta olmak üzere pek çok temel ihtiyacın giderilmesinde norm teşkil eden ana akım tüketim nesnelere erişme imkanından yoksun olmalarına bağlı olarak erişimi kolay ama üretim amacı farklı olan nesnelere devreye sokmalarıdır. Teneke mahalle adlandırmasındaki “Teneke” sözcüğü üretim amacı farklı ikame inşaat malzemelerinin ortak simgesi olarak ortaya çıkar (Yıldırım, 2012, s. 139).

Barınma ihtiyacının karşılanmasının bu “iğreti” biçimi haliyle ciddi altyapı sorunlarına neden olacaktır. 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda ortaya çıkan teneke mahalleler de söz konusu altyapı eksikliğinden mustarıptirler. Bu döneme ait belgelerde sıklıkla teneke ev / barakaların sağlıklı bir lağım ve su mecrasına sahip olmadıklarından yakınılmaktadır. Barakaların atık çamaşır suları ve insani ihtiyaçların karşılanmasından ortaya çıkan “müzahrefat” (pislik-çerçöp) yollara dökülmektedir¹¹. Atığın uzaklaştırılmasının mevcut şartlardaki zorluğu ya da kimi durumlarda mahallelerin şehir çöplüklerinin yakınında kurulmaları teneke mahallelerin çoğunlukla “çöplük” olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Kumkapı Teneke Mahallesi’nin bulunduğu mevki bu şekilde adlandırıldığı gibi (Dabağyan, 2009, 18) Taksim Talimhane’nin arka tarafına denk düşen Dolapdere üstündeki teneke mahalle de bu namla tanınmaktadır (Söğüt, 2009, s. 97).

Slum tipi mekânsal dokuları kuşatan negatif normatif algılar teneke mahalleler için de söz konusudur. İdareye göre teneke ev / barakalarda “bazı serseri eşhas (kişiler)” bulunmaktadır. Yine Zaptiye Nezareti buralarda kimi “uygunsuzlukların” meydana geldiği yönünde bildirimlerde bulunmaktadır¹². Kumkapı demiryolu civarı, Patrikhane ve Yenikapı civarındaki gaz tenekelerinden yapılmış barakaların sakinlerini araştıran idareye göre bunlar “sarhoş takımından” kişilerdir¹³. “Serseri taifesi”, “sa’ile (dilenci) güruhu”, “sarhoş takımı” gibi belli bir toplumsallığa dönük marjinalite ve tekinsizlik¹⁴ algısını yansıtan ifadeler teneke mahallelerle ilgili kayıtlarda bolca kullanılmaktadır.

Kumkapı Teneke Mahallesi’nin kurucu nüfusunun toplumsal kökenlerine odaklanan bu çalışmada teneke mahalle / gecekondu ikiliği mutlak bir karşılık içerisinde ele alınmamakta, söz konusu mekânsal olguların

¹¹ BOA. BEO.52.3875.3.21.Muharrem.1310 (15.8.1892).

¹² BOA. BEO. 52. 3875. 3. 21. Muharrem. 1310 (15.8.1892).

¹³ BOA. BEO. 288. 21585. 2. 21.Rebiülevvel.1311 (1.10.1893).

¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda marjinalite ve tekinsizliğin mekânsal ve ilişkisel görünüşleri ile ilgili detaylı bir çalışma için bk. Çokuğraş, 2016.

birbirine dönüşebilme ve ilişkilenebilme potansiyeli göz ardı edilmemektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin öncü kent yazarlarının, slum olgusu ile 1950 sonrası kırdan kente göç sürecinin mekânsal karşılığı olarak gecekondu ikiliğini vurgulamaları hiç de yersiz değildir. Yine ilk kent yazarlarının değinmekle yetindikleri "kaledibi yerleşimlerinin" günümüz üçüncü dünya slumları ve 19. yüzyılın Avrupalı örnekleri ile olan sosyomekânsal ortaklıkları da görmezden gelinemez. Teneke mahalle doğrudan doğruya bu yerleşimlerin konut yapısına gönderme yapan bir ifade olarak oldukça uygun bir adlandırma olarak gözükmemekte ve evrensel slum fenomeninin özgün bir bağlam içerisindeki yerel karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Kumkapı Teneke Mahallesi, söz konusu yerel "slum" dokusunun resmen "teneke mahalle" adıyla tasnif edilmiş ilk örneği olması itibarıyla Türkiye kent tarihi açısından özel bir önem taşımaktadır.

Kısa Kumkapı Tarihçesi

Bizans döneminde Kondoskali adıyla tanınan Kumkapı önemli bir liman merkezidir (Andreasyan, 1988, 88). Nitekim Kondoskali sözcüğü de "Küçük İskele" anlamına gelmektedir (İnciciyan, 1956, s. 10)¹⁵. Kumkapı ile Çatladıkapi arasında yer alan Kadirga Meydanı hem bölgenin liman merkezi olarak önemine hem de karmaşık sosyal yapısına işaret eder. Meydan ünlü Kadirga Limanı'nın bakiyesidir (Kömürçüyan, 1988, s. 3). 18. yüzyıl İstanbul tarihçisi İnciciyan ise burasının etrafı surla çevrili küçük bir koy olduğunu, Rumca "kaderga" denilen küçük gemilerin deniz tarafındaki geçitten içeri girdiklerini anlatmaktadır. Zamanla koy toprakla dolmuş ve geçit kapanmıştır (1956, s. 8).

İstanbul'un tarihi yerleşim birimleri arasında yer alan Kumkapı Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde ağırlıklı olarak Ermeni ve Rum ailelerin buradaki varlıkları ve oluşturdukları özgün kültür dokusu ile dikkatleri çeker. 17. yüzyıl İstanbul'una ait en önemli kaynaklar arasında yer alan Eremya Çelebi Kömürçüyan, söz konusu dönemde Kumkapı'da dört kilise olduğunu, bunların üçünün Rumlara ait olduğunu ifade etmektedir (1988, s. 3). 18. yüzyıl tarihçisi İnciciyan'a göre söz konusu dönemde Kumkapı, Yenikapı'nın dış tarafları, Langa ve Samatya ile birlikte Ermeni nüfusun

¹⁵ Hilmi Yavuz İnciciyan'da "Kondoskali" olarak adlandırmanın aslının "Kontoskalion" olduğunu yazar (1993, 63). Orijinal adlandırma İlber Ortaylı'da ise "Kantoskalion" olarak geçmektedir (Ortaylı, 2016, 173).

en yoğun yaşadığı bölgeler arasında yer almaktadır (1956, s. 15). Kumkapı Teneke Mahallesi’nin kurulduğu 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl başlarında Kumkapı daha ziyade Ermeni yoksullarının yaşam alanı olarak ortaya çıkmaktadır: “Ermenilerin zenginleri otururdu Gedikpaşa’da. Bü-tün Ermeni evleriydi orası. Kumkapı’da da fakirler otururdu. Bizler yani”¹⁶.

Kumkapı çok sayıda aileye ev sahipliği yapmasının yanı sıra İstanbul’un ticaretle iç içe olan diğer deniz kapıları gibi ciddi bir bekar nüfus barındırmaktadır. 18. yüzyıl sonlarına ait kayıtlara göre Kumkapı dışında 350, Çatladıkapı’da 64 bekar bulunmaktadır (Çokuğraş, 2016, s. 108). Diğer taraftan kısa bir süre için dahi olsa Kumkapı civarında peripatetik¹⁷ kökenli toplulukların yerleşimi söz konusu olmuştur. Kömürçiyen Kadırğa Limanı’nın bir dönem “Çingene çilingirlere”¹⁸ ev sahipliği yaptığını anlatmaktadır. Söz konusu aileler buradaki “tahta kulübelerinde” yaşamaktadırlar. Ne var ki “Sadrazam Köprülü”, bazı “nüfuzlu Türkler”, burada yaşayan “Çingene kadınların”, güzel kadınların aşıkları ile buluşmalarına yardımcı olduklarını kendisine iletince kulübelerin yıktırılmasına karar verir ve “Çingeneler” buradan uzaklaşıp kaybolurlar (1988, ss. 3-4)¹⁹.

Baronyan, “Dış Kumkapı”²⁰ sakinlerinin büyük ölçüde balıkçı, sandalçı ve tulumbacı olduklarını ifade etmektedir (2016, s. 103). Kumkapı’nın²¹ Acemdağı mevkiinde de önemli bir balıkçı yerleşimi vardır. Çerkezyan, Kumkapı sahil yolunun inşasından önce Kumkapı tren istasyonunun kara

¹⁶ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırğa sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

¹⁷ Antropoloji yazınına 20. yüzyılın ikinci yarısında giren peripatetik kavramı genellikle hayvan sürüleri ve topraklara sahip olmayan, geçimini diğer topluluklara çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumuyla karşılayan ve müşteri toplulukları arasında mevsimlik göçler gerçekleştiren toplulukları tanımlamak için kullanılmaktadır (Rao, 1986, s. 3).

¹⁸ Paspatıs basit eşyalar, kilit ve çivi üretimiyle uğraşan demircilere halk arasında çilingir denildiğini ifade etmektedir (2014, s. 77).

¹⁹ İnciciyan’a göre bu yıkım faaliyeti hicri 1070 (1659-1660) senesinde Köprülü Mehmet Paşa emriyle gerçekleştirilmiştir (1956, s. 8).

²⁰ Surp Harutyun Kilisesi’nin bulunduğu ve tarihi surları dışında kalan Kumkapı kesiti. “Kumkapı dışı Surp Harutyun kilisesi diye geçerdi. Dış ne demektir, kalenin dışında kalan dış demişler, içinde kalan iç demişler. Şimdi dikkat edersen sonra balıkçılar kilisesi diyorlar. Oraya balıkçılar yapmış o kili-seyi”. Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırğa sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

²¹ Muhtelif tarih dönemlerinde İstanbul’un eğlence hayatının önemli merkezleri arasında yer alan Kumkapı, Kömürçiyen’a göre bir dönem Samatya’da olanlardan daha şen meyhanelere ev sahipliği yapmıştır (1988, s. 3). Bölgenin balık kültürü, yerel meyhane geleneği ile birbirini tamamlayan iki unsur olarak ortaya çıkarlar.

tarafında “evler”, deniz tarafında ise “teneke barakalar” olduğunu yazar. Barakalarda oturanların hepsi Ermeni balıkçılarıdır (2003, s. 93). Diğer taraftan sözlü tanıklıklara göre Acemdağı’ndaki evlerde ağırlıklı olarak büyük balıkçı reislerinin yanlarında çalıştırdıkları tayfalar kalmaktadır: “*Ya bunların hepsi reisti. Ve bunların kara tarafında evleri olduğu gibi Acemdağı’nda da evleri vardı. Kara tarafındaki evlerinde kendileri otururdu. Acemdağı’nın evlerinde de Anadolu’dan gelen evli veya bekar tayfa yatardı. Tayfa para vermezdi yiyeceğe içeceğe. Yiyeceği, içeceği, ikametgahı reisler tarafından karşılanırdı*”²². Muhtelif tarih dönemlerinde İstanbul’un eğlence hayatının önemli merkezleri arasında yer alan Kumkapı, Kömürciyan’a göre bir dönem Samatya’da olanlardan daha şen meyhanelere ev sahipliği yapmıştır (1988, s. 3). Sonraki yüzyıllar boyunca bölgenin balık kültürü, yerel meyhane geleneği ile birbirini tamamlayan iki unsur olarak ortaya çıkar ve günümüze kadar aktarılır.

Çok genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız ve her birinin varlığı muhtelif tarihsel süreçlerle ilişkili olan yerel unsurlar sosyal ve ekonomik bir etkileşim içerisinde dinamik Kumkapı evrenini oluşturmuşlardır. 19. yüzyılın son çeyreğinde söz konusu toplumsal evrene Teneke Mahallesi de dahil olacaktır.

Kumkapı Teneke Mahallesi’nin Konumu

Bu çalışmanın temel kaynağı olan ve çeşitli semtlerde inşa edilen teneke ev / barakalarla ilgili kayıtların bulunduğu defterde “teneke mahalle” adlandırması sadece Kumkapı Teneke Mahallesi için kullanılmaktadır. Defterin “yerleşim alanı”²³ başlığını taşıyan sütununda, barakaların konumlandıkları bölgelerle ilgili detaylı açıklamalara yer verilmektedir. Defterin 1-15 ve 17. sayfalarında yer alan 52 hanenin “yerleşim alanı”, “*Kumkapı’da hisar dibinde teneke mahallesinde barakada iskân ettikleri*” ifadesi ile tarif edilmektedir²⁴. 1893 yılında hazırlanan defterde ise Teneke Mahallesi’nde bulunan 52 teneke ev / baraka Şehsuvar Bey Mahallesi’nin sınırları içerisinde gösterilmiştir²⁵. “Semt-i meşhuru” Kadırga²⁶ olan Şehsuvar Bey Mahallesi

²² Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

²³ Mahal-i ikamet.

²⁴ BOA. İ.ŞE.2/30.1-17.

²⁵ BOA.İ.ŞE.2/30.2-4.

²⁶ Şehremaneti Dahilinde Bulunan Mahallat Esamisi (1993). İstanbul: Arşak Garuyan Matbaası. 12.

1930 yılının idari taksimatına göre Kumkapı Nahiyesi'nin mahalleleri arasında yer almaktadır (Ergin, 1930, s. 153).

Tablo 1. Teneke Mahalleler ve Hane Nüfusları

Yerleşim Tarifi	Hane Sayısı
Kumkapı'da hisar dibinde <i>teneke mahallesinde</i> barakada iskan ettikleri	52
Kapı Ağası Mahmud Ağa Mahallesi'nde Şimendifer Caddesi'nde hisar dibinde iskan edenler	47
Kadırga civarında Çayıroğlu Konağı arsasında iskan edenler	34
Divan Yolu'nda Sadık Paşa Konağı'nın arkasındaki arsada iskan edenler	22
Emin Sinan Mahallesi'nde Sarı Han'da iskan edenler	21
Kadırga civarında Hüseyin bey fırınında iskan edenler	13
Ahırkapı'da iskan edenler	8
Kadırga'da Hüseyin Beyin bostanı deruninde iskan edenler	3
Gedik Paşa'da Tiyatro Caddesi'nde arsada iskan edenler	3
Tiyatro Cadde Hazine-i Hassa arsasında iskan edenler	2
Divan Yolu'nda Firuz Ağa Mahallesi'nde iskan edenler	2
Sarayiçi Dülbentçi Hanı'nda iskan edenler	1
Kadırga Meydanı'nda iskan edenler	1
Cinci Meydanı'nda barakada iskan edenler	1

1892 yılında hazırlanan defterde adı geçen teneke evlerin bulunduğu diğer yerleşimler için mahalle adlandırılması kullanılmamaktadır. Genellikle söz konusu teneke ev / barakaların üzerinde yerleştikleri arazinin sahiplik durumuna göndermekte yapılmakta, kimi durumlarda ise yoksulların kaldıkları han tipindeki yerleşimlerin isimleri paylaşılmaktadır. “*Cinci Meydanı'nda barakada iskân edenler*”, “*Kadırga'da Hüseyin Bey Bostanı deruninde iskân edenler*”, “*Kadırga Meydanı'nda iskân edenler*”, “*Emin Sinan Mahallesi'nde Sarı Han'da iskân edenler*” gibi ifadeler Kumkapı Teneke Mahallesi civarında teneke ev / barakalarda kalanların yoğunlaştıkları ama henüz “mahalle” sıfatını kazanmamış mevkileri işaret etmektedir (Tablo 1).

Bu durum Kumkapı Teneke Mahallesi ile defterde kayıt altına alınan diğer yoksul yerleşimlerinde evlerin mimari yapılarının farklılaşmasını

dan kaynaklanmamaktadır. Defter ilgili idari makamlara sunulurken paylaşılan metinlerde yer alan “Yedikule’den Sirkeci’ye²⁷ kadar şimendifer güzergahında gaz tenekelerinden inşa olunan kulübeler”²⁸ gibi ifadelerden söz konusu bölgelerdeki teneke ev / barakalarda yaşayan hanelerin kayıt altına alındığı açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Kumkapı Teneke Mahallesi ile civardaki diğer yerleşimleri birbirinden ayıran esas itibarı bu bölgelerdeki konutların niteliği değil yerleşimci sayısının niceliksel olarak farklılaşmasıdır. Kumkapı Teneke Mahallesi civar bölgelerde ortaya çıkmış olan benzeri yerleşim dokuları içerisinde en kalabalık olanıdır. Üstelik dar bir alanda, teneke ev / baraka tipi konutların üst üste yığılması görünürlüğü artırmakta, çevredeki muhtelif arazilere serpiştirilmiş teneke ev / barakalara nazaran Kumkapı’da yerleşim bir mahalle dokusu teşkil etmektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi idari kayıtlarda bir sokak olarak geçmekte ve sokağın adının farklı dönemlerde sıkça değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bölge 1913-14 tarihli Alman Mavileri haritalarında Şehsuvar Hisardibi Sokak²⁹, 1922-23 tarihli Kumkapı genelini gösteren Pervititch haritasında Şehsuvar Caddesi³⁰ adıyla gösterilmiştir. 1918 tarihli İstanbul Rehberi haritasında³¹ ve 1934 tarihli İstanbul Şehir Rehberi’nde Kumkapı Teneke Mahallesi’nin bulunduğu bölgeye herhangi bir isim verilmemiş, 1934 tarihli İstanbul Şehir Rehberi’nde “Şehsuvar Hisardibi Sokak” adlandırması Küçük Ayasofya’nın hemen karşısında yer alan ve “Belediye Tanzifat Ahırlarının”³² bulunduğu hisar boyu için kullanılmıştır (Ergin, 1934, ss. 2-3)³³.

²⁷ Defterde tarihi yarımada dışındaki bölgelerde bulunan teneke ev / barakaların kayıtları da bulunmaktadır.

²⁸ BOA. İ. ŞE. 2/30. 27.12.1310 / 11.7.1893.

²⁹ Dağdelen, İ. (2006) Alman Mavileri 1913-13 1. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları. (Cilt 2). İstanbul: İmaj Ofset. No H5/1.

³⁰ Pervititch Haritası. İstanbul-Beyazıt-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.

³¹ BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).

³² BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).

³³ Aynı bölge Osman Nuri Ergin’in katkılarıyla yürütülen isimlendirme çalışması öncesinde “Hisar Dibi Sokak” adıyla kayıt altına alınmıştır (Ölçer, 2014, 276). Aynı bölge 1922-23 tarihli Pervititch haritasında “Hisar Sokak” olarak gösterilmektedir (Pervitich Haritası. ... Atatürk Kitaplığı ... Harita: 589).

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin yanı başında kurulduğu Kumkapı surları, tren istasyonunun sahil tarafında iki parçaya ayrılmaktadır. Surların Patrikhane tarafında kalan kısmının gerisinde ise ağırlıklı olarak Ermeni balıkçıların evleri bulunan Acem Dağı Sokak yer almaktadır³⁴. Surların arasındaki sahil hattında ise Necip Bey haritasında Kalafat³⁵ ve Pervititch haritasında Küçük Deniz isimleriyle gösterilen bir sokak bulunmaktadır³⁶. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Kumkapı Teneke Mahallesi Kadırga tarafındaki surların arkasıdır (Harita 1).

Harita 1. Pervititch Haritasında Kumkapı Teneke Mahallesi

Kurucu Nüfusun Toplumsal Kökenleri

Yapım tarihi en erken 1875 ve en geç 1882 olması gereken bir (Ayverdi, 1958, 6) dönem haritasında, Kumkapı Teneke Mahallesi'nin bulunduğu tren yolu

³⁴ Pervititch Haritası. İstanbul-Beyazıd-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.

³⁵ BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).

³⁶ Pervititch Haritası. İstanbul-Beyazıd-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.

ile hisar dibi arasındaki noktada herhangi bir yerleşimin gösterilmemesi, bölgede hatırı sayılır görünürlüğe sahip yerleşim dokusunun bu tarihten sonra oluştuğunu düşündürmektedir (Ayverdi, 1958, s. 30) (Harita 2). Söz konusu zaman aralığında imparatorluk bir bütün olarak ciddi bir sarsıntı yaşamaktadır. Kentsel mekân kapitalist ilişkilerin gelişimi ile birlikte yeniden yapılanmaktadır³⁷. Diğer taraftan 1877-78 Osmanlı Rus-Savaşı'nın ardından gerçekleşen göçmen akını önemli toplumsal ve mekânsal değişimlerine neden olur. Osmanlı Arşivi'nde söz konusu zaman aralığında yaşananlara ilişkin çok sayıda kayıt vardır³⁸.

Harita 2. 1875 Yılı Dönem Haritası

Söz konusu dönemde kurulan Kumkapı Teneke Mahallesi'nin sakinleri büyük ölçüde ailelerden oluşmaktadır. 1892 tarihli defterde Çırpanlı Zeliha Hanım ve İstanbullu Karabet'in bekar oldukları ve hanelerinde yalnız yaşadıkları belirtilmiştir. Edirneli Ali de bir dul olarak yalnız yaşamaktadır. Diğer hanelerin tamamında, evli ve dul hane reisleri yakınlarıyla birlikte kalmaktadırlar. 1893 tarihli defterde ise Edirneli ve İstanbullu Osekhan dışında yalnız yaşayan mahalle sakini yoktur. Bu bilgi Kumkapı Teneke Mahallesi'nin, İstanbul'un muhtelif yerlerinde bekar işçilerinin kaldığı kökleri yüzlerce yıla

³⁷ Bu süreçle ilgili tartışmalar ve detaylı ampirik malzeme için bk. Çelik, 1993; Eldem, 2010.

³⁸ Günümüzde Şişli ve Beşiktaş ilçelerinin sınırlar içerisinde yer alan pek çok semti kuşatan Bal mumcu Çiftliği'nde göçmenlere ilişkin kayıtlar hem çok kapsamlıdır ve hem de belli aralıklarla yenilendikleri için toplumsal değişimin anlaşılması yönünde malzeme sağlarlar. Bu bölgede göçmen yerleşimleri ile ilgili bilgi için bakınız: (Yılmaz, 2015) ve (Yılmaz, 2016).

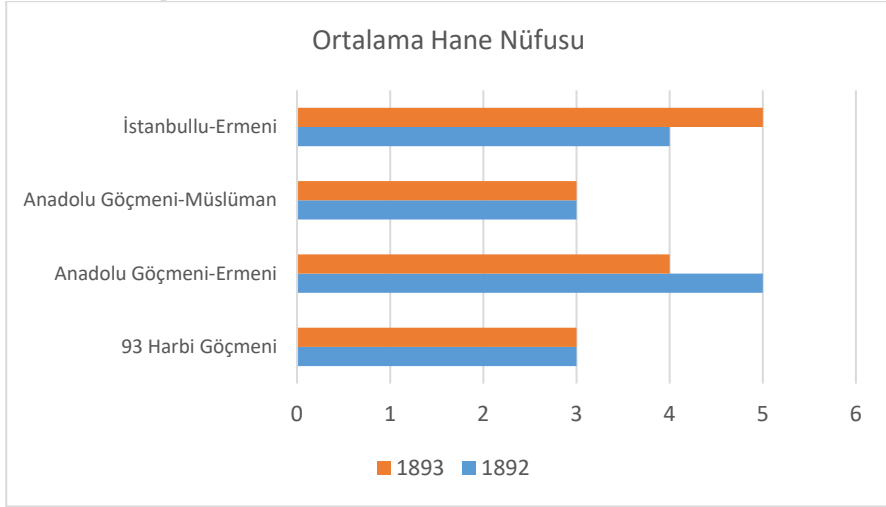
dayanan mevsimlik barınaklardan biri değil farklı kökenlerden aile gruplarının yaşam alanı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Grupların Nüfus-Hane Karşılaştırması

	1892	1893	1892	1893
93 Muhacirleri	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Babadağ	2	2	1	1
Çırpan	13	13	5	4
Edirne	1	1	1	1
Filibe	2	12	1	4
Hasköy	6	3	1	1
Karinabad	6	4	2	1
Kırım	4	0	1	0
Lofça	14	13	4	4
Plevne	0	4	0	1
Rava	3	4	1	1
Silistre	0	3	0	1
Sofya	4	4	1	1
Şumnu	0	3	0	1
Tırnova	6	4	1	1
Varna	8	5	3	2
Vidin	3	2	1	1
Toplam	72	77	23	25
Ermeniler	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Asitane	90	100	19	20
Bursa	3	3	1	1
Divrik	4	4	1	1
Erzincan	5	0	1	0
Harput	10	0	1	0
Van	17	0	3	0
Toplam	129	107	26	22
Anadolu Göçmeni Müslüman	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Harput	2	2	1	1
Kayseri	0	4	0	1
Sinop	0	4	0	1
Tosya	5	3	1	1
Toplam	7	13	2	4
Rum	Nüfus Ağırlığı	Nüfus Ağırlığı	Aile Sayısı	Aile Sayısı
Asitane	3	6	1	1
Toplam	3	6	1	1
TOPLAM	211	203	52	52

1892 yılında hazırlanan defterde mahallenin toplam nüfusu 211 olarak gösterilmiştir. Bunlardan üç hanede yaşayan 14 kişinin tarım yapmak için taşraya gönderileceği ifade edilmektedir. 1893 tarihli defterde mahallenin toplam nüfusu hane sayısı aynı kalmak üzere 203'e düşmüştür. Taşraya gönderilecekler arasında sayılan Vanlı Sirabon'un iki hanesinden birinde yaşayan yedi göçmen ile Minas'ın hanesindeki kendisi dahil beş göçmen mahalleden ayrılmış, onların yerlerine başkaları gelmiştir. Her iki defterde de mahallede 52 hanenin yaşadığı bilgisine yer verilmiştir. Az sayıdaki boşalan hane hızla başkaları tarafından doldurulmuştur.

Grafik 1. Gruplara Göre Ortalama Hane Nüfusu

1892 ve 1893 tarihli defterlerde, 93 göçmenleri ve İstanbullu Ermeniler mahallenin iki temel grubunu teşkil etmektedirler. Anadolu göçmeni Müslüman ve Ermeniler küçük bir küme oluştururken, mahallede yalnızca bir Rum aile yaşamaktadır. Dönemin belgelerinde teneke mahalleler sıklıkla göçmen yerleşimleri olarak anılmış olsalar da çalışma kapsamında analize tabi tutulan defter teneke mahalle adıyla resmen kaydedilen ilk yerleşimin bir göçmen mahallesi olmadığını göstermektedir. Hem 1892 hem de 1893 tarihli defterlerde Ermeniler Kumkapı Teneke Mahallesi'nde en kalabalık nüfus grubunu oluşturmaktadırlar (Tablo 2). Bu durum özellikle Anadolu göçmeni Ermenilerde ortalama hane nüfusunun kalabalıklığı ile ilişkilidir (Grafik 1). 1893 tarihli defterde 29 Müslüman haneye kar-

şılık 23 Ermeni hane bulunmasına rağmen Ermeni nüfusu (113) Müslüman nüfusunu (79) geride bırakmaktadır. 93 göçmenleri arasında ortalama hane nüfusu hane reisleri dahil üçtür³⁹.

93 Göçmenleri

Kumkapı Teneke Mahallesi iki kurucu nüfus grubundan biri olan Müslüman 93 göçmenleri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından günümüzde Bulgaristan ve Romanya sınırları içerisinde yer alan illerden gelmişlerdir. Söz konusu grup sadece Kumkapı Teneke Mahallesi'nde değil aynı zamanda İstanbul'un diğer teneke mahallelerinde de oldukça belirgin bir nüfus kümesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Savaşın başlangıcından 10 Eylül 1879 tarihine kadar şehre gelen göçmen sayısı 378.804'ü bulmuştur (İpek, 1999, s. 58). Bu rakamın ne anlam ifade ettiğini daha iyi anlayabilmek için 1886 yılı itibarı ile şehrin nüfusunun 851.527 olduğunu anımsamak yararlı olacaktır (Çelik, 1993, ss. 37-38-39). Söz konusu şartlar altında kente gelen göçmenlerin geçici olarak barındırılması meselesi çok ciddi bir sorun kaynağı olarak ortaya çıkar. İdare camiler, okullar, hanlar ve medreseler gibi muhtelif kamu binalarından göçmen yerleştirmek için mümkün olduğunca faydalanmıştır (İpek, 1999, 58-68). Dizdariye Camii, Aynı Hayat Hatun Camii, Bostanı Ali Camii (İpek, 1999, ss. 60-61) ve Muhsine Hatun-İbrahim Paşa Mahallesi'nde bulunan mahalle camii gibi Kumkapı Teneke Mahallesi civarındaki çeşitli kamu binalarında da çok sayıda göçmen geçici olarak iskân edilmektedir⁴⁰. Diğer taraftan geçici olarak iskân edilen göçmenlerin Anadolu'ya taşınması süreci Osmanlı idaresi tarafından oldukça başarılı bir biçimde sürdürülmüştür (İpek, 1999, s. 58). Bu amaçla sürecin henüz ilk aşamalarında kimlerin nereye gönderileceği ile ilgili genel bir yaklaşım geliştirilmiştir. Tarımcı göçmenler çeşitli biçimlerde kırsal arazilere yerleştirileceklerdir⁴¹. "Esnaf ve sanatkâr" göçmenler mesleklerini icra edebilmeleri için şehir ve kasabalara yerleştirilecekler, akrabalarının yardımıyla geçimlerini karşılayabilecek olanlarınsa İstanbul'da kalmalarına izin verilecektir

³⁹ Çocuk sayısı ile bilginin manipüle edilmiş olma ihtimali olsa da her halükârda Müslümanların hane nüfusunun düşüklüğü İstanbul'un 19. Yüzyılın son çeyreğinde 3.9 olan doğurganlık ortalamasının epeyce altında bir değeri işaret etmektedir (Duben ve Behar, 1991, 18).

⁴⁰ BOA. DH.MKT.1338.5. 3.Zilhicce.1298 (1.11.1881).

⁴¹ BOA. Y.PRK. KOM. 1.26.2.3.Rebiülevvel.1295 (3.4.1878).

(İpek, 1999, s. 161). Ayrıca göçmenlerin içinde sabit bir meslek sahibi olmayan ve idarenin “işsiz güçsüz serseri makulesi” olarak tanımladığı kitlelerin uygun şehirlere yerleştirilecekleri belirtilmektedir⁴².

Tarımcı göçmenlerin kırsal bölgelere nakli sürerken bu süreçte en dezavantajlı göçmen grubu tarımcı olmadıkları için kırsal bölgelere sevk edilmek istemeyen ve aynı şekilde şehirde yanlarına sığınabilecekleri görelili varlıklı akrabalarından yoksun olanlar olmuştur. Günlük işler yaparak günlük geçimlerini temin etmeye çalışan bu ailelerin en büyük avantajı ilk yıllarda kendilerine sunulan kamu binalarında ücretsiz barınma imkânı olmuştur. Ne var ki 1883 yılının ağustos ayında idare göçmenlerin nakliyesini hızlandırmak için bir karar alır. Kamu binalarında ücretsiz barınma imkânı bundan böyle sadece taşraya gönderilmek için sırasını bekleyen göçmenlere verilecektir. İstanbul’da kalacak olan göçmenler ise söz konusu kamu binalarından büyük bir hızla tahliye edilecekler, kefil göstermek şartıyla yerleşecekleri mahallelerin defterlerine kayıt edileceklerdir⁴³.

Göçmen şubeleri tarafından görevli memurların denetiminde yürütülen sayım işlemlerinin ardından, hali hazırda kamu binalarında kalan 2830 göçmendeki 2314’ünün İstanbul’da kalmak istediği, 516’sının ise taşraya gönderilmeyi talep ettiği ortaya çıkar (Tablo 3)⁴⁴. Bu tarihten itibaren yürütülen çalışmanın sonucunda İstanbul’da kalmak isteyenler göçmenler geçici olarak ücretsiz barındıkları kamu binalarından tahliye edilirler. 22 Eylül 1884 tarihi itibarıyla tahliye işlemi büyük ölçüde tamamlanmıştır⁴⁵. Söz konusu grup, tarımcı olmayan göçmenlerin en yoksullarıdır. Günlük geçimlerini karşılayabildikleri gelirleri ile ev alma ya da kiralama şansından büyük ölçüde yoksundurlar. Bu şartlar İstanbul’un diğer bölgelerinde olduğu gibi Kumkapı Teneke Mahallesi’nin bulunduğu bölgede de (Beyazıt şubesi) kamu binalarından tahliye edilen kişiler teneke ev / baraka dokusunun inşası sürecinde kritik bir rol oynayacaklardır.

⁴² BOA. DHMKT. 1576.87.8.Kanunievvel.304 (20.12.1888).

⁴³ BOA. Y.PRK.KOM.4.20.1.29.Temmuz.1299 (7.8.1893).

⁴⁴ BOA. Y.PRK.KOM.4.20.3.1.Ağustos.1299 (13.8.1883).

⁴⁵ BOA.Y.PRK.KOM.4.20.4 ve 5. 10.Eylül.1300 (22.9.1894).

Tablo 3. 1883 Yılında Kamu Binalarında Kalan 93 Göçmenleri

Göçmen Şubeleri	Taşraya Gitmek İsteyenler	İstanbul'da kalmak İsteyenler	Toplam
Beyazıt	121	224	345
Fatih	0	60	60
Beşiktaş	130	195	325
Üsküdar	2	1297	1299
Eyüp	263	538	801
Toplam	516	2314	2830

1889 tarihli bir belgede Kadırga'da sur dibinde (Kule-i Zemin) kurulduğu ifade edilen mahallenin, buraya yerleşmiş göçmenlerin "uygunsuz" davranışları nedeniyle Kadırga Limanı sakinleri tarafından idareye şikâyet edildikleri anlatılır⁴⁶. Göçmenler bir karşı dilekçeyle kendilerini savunurken 25 hanelik bir göçmen topluluğu olduklarını, söz konusu "uygunsuz hareketleri" kendilerinin değil aralarına karışan bazı "Tatar muhacirlerinin" yaptıklarını ifade eder, evlerinin yıkılması halinde büyük zorluklar yaşayacaklarını dile getirirler⁴⁷. Söz konusu belge göçmenlerin kamu binalarından tahliye edilmeye başlandığı 1883 yılı ağustos ayı ile 1884 yılının Eylül ayı arasında acil barınma ihtiyacı ile karşı karşıya kalan Kumkapı Teneke Mahallesi'nin göçmen sakinlerinin 1889 yılının ekim ayından önce bölgeye yerleştiklerini ve görünürlüğü yüksek bir konut dokusu oluşturduklarını göstermektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin göçmen sakinleri günümüzde Bulgaristan ve Romanya sınırları içerisinde kalan çok farklı şehirlerden gelmektedirler. Öte yandan aralarında iki hemşeri topluluğu diğerlerine göre nüfusça ağır basmaktadır. Bunlar Lofçalı⁴⁸ ve Filibe⁴⁹ ile Filibe'ye bağlı bir yerleşim birimi olan Çırpan'dan gelen (Sezen, 2006, s. 183) ailelerdir (Grafik 2). Lofçalı ailelerin sayısı her iki defterde de dört, Filibe ve Çırpanlıların toplam sayısı 1892'de altı, 1893'de ise sekizdir (Tablo 2). Birey sayısı olarak bakıldığında Çırpan-Filibelerin toplam sayısı 1892 yılında 15, 1893 yılında

⁴⁶ BOA. DH.MKT.1667.10.3.Teşrin-i Evvel.1305 (15.10.1889).

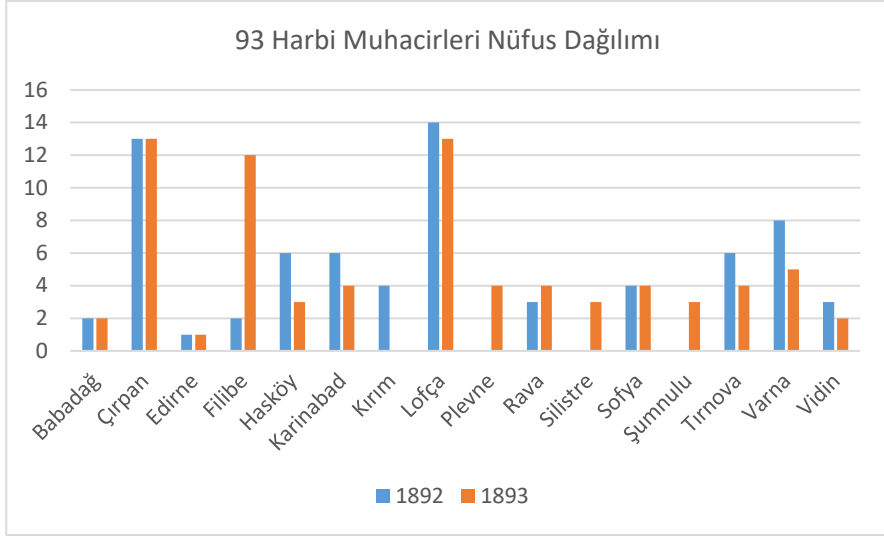
⁴⁷ BOA. DH.MKT.1671.48.19.Teşrin-i Evvel 1305 (31.10.1889).

⁴⁸ Bulgaristan'ın Lofça (Lovech) şehri 1877 yılının temmuz ayında iki kez el değiştirmiş, Lofça merkezi ve köylerinde yaşayan Müslüman halk bu süreçte göç etmek zorunda kalmıştır (Şimşir, 1989, s. 153).

⁴⁹ Bulgaristan'ın Filibe şehri savaşın etkisine görece geç girmiş, bu arada civar bölgelerden çok sayıda göçmen almıştır. 1878 yılının ocak ayında Filibe'den göç hızlanmaya başlayacaktır (Şimşir, 1989, ss. 258-259).

25'tir. Lofçalı ailelerin birey sayısı ise 1892 yılında 14 ve 1893 yılında 13 olarak gösterilmektedir (Grafik 2). Bu yerleşim dokusu Filibe ve Lofça'dan görece büyük aile grupları halinde gelenlerin Kumkapı Teneke Mahallesi'ndeki ilk göçmen yerleşimini teşkil ettiklerini, daha sonra söz konusu alandaki boşlukların günümüz Bulgaristan'ının farklı şehirlerinden gelen haneler tarafından doldurulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Grafik 2. 93 Göçmenlerinin Nüfus Dağılımı

Sözlü tarih görüşmeleri sırasında kaynak kişilerin paylaştıkları tanıklıklar Kadırğa-Kumkapı ahalisinin Kumkapı Teneke Mahallesi'nin göçmen sakinleri ile ilgili güçlü bir peripatetik köken varsayımına sahip olduğu anlaşılmaktadır: *"Teneke Mahallesi dediğimiz zaman orada ekseri Romen vatandaşlarımız barınırdı"*⁵⁰. Aynı şekilde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen dönemde Ahırkapı-Kumkapı arasındaki çeşitli noktalarda oluşturulan teneke ev / baraka tipi konutların geneline dönük benzeri bir algılama biçimi gelişmiştir: *"Ondan sonra o dediğimiz küçük tahta binalar, çingelik dediğimiz yer, tren yolunun hizasının tam arkası. Çoğunlukla Müslümandı onlar. Daha doğrusu Romen takımından gelme, eskiden gelme, orada yerleşmiş kalmış*

⁵⁰ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırğa sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

çingenlerdi”⁵¹. Sözlü tanıklıkların ortaya koyduğu bu argümanın tartışılması noktasında meslek kriterinin göz önüne alınması özel bir önem taşımaktadır. Geleneksel toplumlarda meslek bireysel bir seçim olmaktan ziyade bireyin ait olduğu ağlarla ilişkili olarak benimsenen bir faaliyet durumundadır⁵². Mekân ve zaman ilişkisi doğru kurulmak kaydıyla pek çok durumda meslekten hareketle tartışma konusu grup ya da kişilerin toplumsal kökenlerini değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi sakinlerince icra edilen ekonomik faaliyetler genel itibarı ile kendi hesabına çalışma prensibine dayanan, düşük gelirli işlerdir (Tablo 4). Bugünden bakarak mahalle sakinlerince icra edilen mesleklerin statüsü ya da vaat ettiği gelir miktarı hakkında bir değerlendirmede bulunmak şüphesiz ki sağlıklı bir değerlendirme olmayacaktır. Diğer taraftan dönemin yönetici elitleri de “küfecilik” ve “arabacılık” gibi meslekler icra eden mahalle sakinlerini ancak günlük gıda ihtiyaçlarını (akvat-ı yevmiye) karşılayabilen kişiler olarak görmektedir. Onlara göre bu işler “fakr-ı zaruret” içinde olanların yaptıkları işlerdir.⁵³

Kumkapı Teneke Mahallesi’nde yaşayan 93 göçmenleri arasındaki en büyük grubu teşkil eden Çırpan-Filibeliler mesleki açıdan parçalanmış bir görünüm arz etmektedir. 1892 tarihli defterde kayıtlı gözükten altı Çırpan-Filibeli hane temsilcisinden üçü kadındır. Hanesinde çocuğuyla birlikte kalan Filibeli dul Şerife Hanım hamam natırı olarak kayıt altına alınmıştır. Natır hamamlarda müşteriye peştamal veren ve diğer küçük hizmetleri sunan hamam çalışanı anlamına gelmektedir (Yörük, 2012, 318). Ergin natır sözcüğünün zaman içerisinde kadın hamam çalışanlarını tanımlamaya başlamışsa da bu durumun geç tarihlerde bir anlam kayması sonucunda ortaya çıktığını ifade eder (2011, s. 234). 19. yüzyıl yazarlarından Abdülaziz Bey natırlığı “alüfte” kadınların emeklilik günlerini geçirdikleri meslekler arasında saymaktadır (1995, 336). Yazar ayrıca “hamam analığı” veya “hamam ustalığı” mesleklerinin “Kıpti” kadınlarca icra edildiklerini ifade eder (Abdülaziz Bey, 1995, s. 331). 1892 tarihli defterde tek çocuğuyla birlikte kayıtlanan Çırpanlı dul Rukiye Hanım ve bekar olduğu belirtilen Çırpanlı Zeliha Hanım’ın meslekleri hizmetçilik olarak belirtilmiştir. Söz

⁵¹ Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

⁵² Osmanlı İmparatorluğu örneğinde hemşerilik ağları ve meslek arasındaki ilişkiyle ilgili detaylı bir çalışma için bk. Kırılı, 2015.

⁵³ BOA. İ. ŞE. 2/30. 4. 4.2.1311 (16.8.1893).

konusu meslekleri yapan kadınlara dönük dönem yazarlarının metinlerine yansıyan “tekinsizlik” imalı algılama biçimleri bu insanların üst sınıflarca nasıl bir toplumsal koordinat noktasında tahayyül edildiklerini göstermektedir (Paspatis, 2014, ss. 79-80 ve Abdülaziz Bey, 1995, s. 341). Hanesinin dışına çıkmakla kalmayıp başkasına ait hanede çalışmaya cüret eden kadın imgesi, söz konusu zihin yapısına “baştan çıkarılmışlık” veya “alüftelik” kodları ile yansımaktadır.

1892 tarihli defterde kayıt altına bir diğer Çırpanlı olan Halil, küfecilik yapmaktadır. Paspatis küfecilerin mevsimlik meyve-sebze satıcıları olduklarını yazar (2014, ss. 76-77). Mahalle sakinleri arasında yer alan Çırpanlı Raşit oğlu Mehmet ve Osman oğlu Mehmet ise eski kundura dikiciliği yapmaktadırlar. 1893 tarihli defterde bu kişiler eskici olarak kaydedilmiştir. Paspatis eskiciler arasında önemli bir grubun ayakkabı ve kundura tamiri ile uğraştıklarını anlatır. Bunların en zenginleri Serasker Kapısı yakınındaki Bit Pazarı’nda çalışan görece avantajlı kesimdir. İkinci grupta çarşılarda küçük dükkanları olan eskiciler yer alır. En kalabalık ve en dezavantajlı grupsa sokakta ya da çarşıların “orta yerinde” tezgâh açanlardır. Dükân açmak için yeterli sermayeye sahip olmadıklarından sokakta zor şartlarda çalışmaktadırlar (Paspatis, 2014, s. 153).

1893 tarihli defterde sekiz Çırpan-Filibeli hane temsilcisinden ikisi arabacı, ikisi eskici, biri küfeci, ikisi rençper⁵⁴ ve biri kamçıcı⁵⁵ olarak kayıt altına alınmıştır. Arabacılığın genel olarak “93 Harbi Muhacirleri” arasında son derece yaygın bir ekonomik faaliyet olduğunun altı çizilmelidir. Hatta arşivde sadece Beşiktaş’taki muhacir arabacıların kayıtlarının yer aldığı 1906 tarihli bir defter bile bulunmaktadır⁵⁶. İlk bakışta geleneksel bir meslek izlenimi uyandırır da arabacılık Osmanlı İmparatorluğu’na modernleşme sürecinde girmeye başlamıştır (Koçu, 2002, ss. 99-100). Görece daha köklü olan yük arabacılığı mesleği ise yük arabalarına sahip olan

⁵⁴ Kumkapı ve civar bölgelerde yoksulların çalışabileceği çok sayıda tarımsal arazi geç dönemlere kadar varlığını korumuştur: “Eskiden Yedikule’de, Kumkapı’da, Langâ’da mangada, Yedikule’nin arkasındaki marul tarlaları falan. Oralarda bir sürü şeyler vardı, tarlalar vardı, yani birkaçımın ismini de hatta hatırlayabilirim belki. Çacul mesela, Çacul diye bir adam vardı”. Kaynak Kişi 3. 1956 doğumlu, erkek, eski Yedikule ve Samatya sakini. Halkla ilişkiler alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 7.3.2017.

⁵⁵ 19. yüzyıl ortalarına ait kayıtlara göre sayıca az olmakla birlikte Filibe’nin peripatetik toplulukları arasında dericilikle uğraşanlar bulunmaktadır. BOA. ML.VRD.d.0180.2.

⁵⁶ BOA. HH.d. 32562. 27.10.1324 / 14.12.1906.

“şehir halkının ayak takımı” ile “İstanbul civarındaki köylü” tarafından icra edilmektedir (Koçu, 2002, s. 104).

Filibe’de “Kıpti” olarak kaydedilen peripatetik kökenli topluluklarla ilgili bir arşiv kaydına göre 1840 yılı itibarı ile Filibe merkezinde yaşayan 192 “Kıptiden” 24’ü arabacılık yapmaktadır. Diğer ahali de geleneksel peripatetik mesleklerinden ziyade daha ziyade ücretli-gündelik çalışma esasına dayanan hamallık, hizmetkarlık, sığırtmaçlık, dericilik ya da mezarlık gibi çok çeşitli işler icra etmektedirler⁵⁷. 1846 yılına ait bir deftere göre Filibe’nin Çırpan kazasında yaşayan “Kıpti” olarak kaydedilmiş olan çalışabilir durumda hane reislerinin 19’u büyük ölçüde dükkân kiracısı olarak yerleşik demircilik ve kalaycılık mesleklerini icra etmektedir. Kalan 20 hane reisi hayvan alım satımı, çobanlık, mehterlik, külhancılık gibi çok çeşitli iş kollarına dağılmışlardır⁵⁸. Çırpan’da geleneksel peripatetik yaşam biçiminin kısmen talep izin verdiği ölçüde yerleşik zanaatçılığa dönüşümü anlaşılmaktadır. Nüfusun çoğunluğu ise yerel ekonominin boşluklarında ücretli ve kendi hesabına çalışmaya dayanan ekonomik faaliyetlerle geçinmektedir. Filibe-Çırpan’daki peripatetik grupların ekonomik panoraması, Kumkapı Teneke Mahallesi’nin temel nüfus grubunu oluşturan Filibelilerin geçim stratejileri ile büyük ölçüde uyumluluk arz etmektedir.

Kumkapı Teneke Mahallesi’nin ikinci kalabalık aile topluluğu olan Lofçalılar arasında yer alan İsmail oğlu Ahmet, 1892 yılında yük arabacısı, 1893 yılında ise hamal olarak kayıt altına alınmıştır. Yine 1892 yılında küfeci olarak kaydedilen Ali oğlu İbrahim’in mesleği 1893 yılında hamallık olarak gösterilmektedir. Hamallık Osmanlı döneminde oldukça teşkilatlanmış bir meslek dalıdır. Mesleğe girişi düzenleyen gedik sistemi hamallıkta uygulanmakta, hamal esnafının çalışma yerleri bu kurallara göre belirlenmektedir (Ertuğ, 2008, ss. 68-69). Ticaret hacminin yoğun olduğu bölgelerde çalışanların oldukça iyi gelir sahibi oldukları görülmektedir (Ertuğ, 2008, 165-166). Buna karşılık avantajlı konumlara yerleşme imkânı bulamayan hamallar aynı şansa sahip değildir (Ertuğ, 2008, s. 169). Lofça bölgesinde hamallık mesleğini icra edenler arasında peripatetik grupların belirgin bir varlığı olduğu 1865 yılına kadar bağlı olduğu (Sezen, 2006, s. 342) Vidin bölgesine ait 19. yüzyıl kayıtları incelendiğinde açığa çıkar. Bu bölgenin merkezinde hamallık yaparak geçinenlerin biri hariç tamamı “Kıpti” olarak tasnif edilmiş olan peripatetik gruplara mensuptur (Selçuk,

⁵⁷ BOA. ML.VRD.d.0180.2.29.Zilhicce.1255 (4.3.1840).

⁵⁸ BOA. ML.VRD.TMT.d.05369.25.Ramazan.1262 (18.9.1946).

2013, 173-320). Diğer taraftan Kumkapı Teneke Mahallesi'nde yaşayan bir diğer Lofçalı olan Zakir 1892 tarihli defterde araba sürücüsü, olarak gösterilmiştir. Paspatis 19. Yüzyıl ortalarında araba sürücüsünü, atın süvarisinin eşyalarını taşıyan ve gerektiğinde atın hareketini kolaylaştırmak için onu zorlayan meslek erbabı olarak tanımlar. Yazara göre bu meslek genellikle taşralı Hristiyanlar ve "evsiz barksız Müslüman Çingeneler" tarafından yapılmaktadır (2014, ss. 63-64). Son olarak Mustafa oğlu Mehmet isimli Lofçalı tarafından icra edilen kâğıt kavaflığı dönemin pek de prestijli sayılmayan geçim faaliyetleri arasında yer almaktadır. Mahkeme ile aracılık iddiasıyla insanlardan para alan ve "çoğunlukla okuma yazması olmayan", seyyar kâğıt kavaflarının halk nezdinde olumsuz bir imajı olduğu söylenmektedir (İnanıcı, 2001, s. 137).

Ermeni Ahali

93 göçmenlerinin karşılaştığı tepkinin bir benzeri ile Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan halkı da muhatap olmuştur. 1891 yılının sonlarına ait bir belgede Şehsuvar Bey Mahallesi'nde bulunup, geliri Ermeni Kilisesi'ne ait olan bir arsaya baraka inşa eden 24 kişinin İstanbul'un Hristiyan halkından olduğu anlatılmaktadır. Kilise cemaati üyeleri bu kişilerden şikayetçi olarak barakaların araziden kaldırılması için idareye başvurmuşlardır⁵⁹. Bu durumda Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan ahalisi 1875 yılı ile 1891 yılları arasında evlerini inşa etmiş ve mahalle dokusunun bir parçası olmuş olmalıdırlar.

Büyük çoğunluğu her iki defterde de İstanbullu olarak kaydedilmiş olsa da Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Ermeni sakinleri arasında farklı Anadolu şehirlerinden gelmiş aileler bulunmaktadır (Grafik 3). Dahası Harputlu bir Ermeni olan Asatur'un oğlu Mircan'ın 1893 tarihli defterde İstanbullu olarak kaydedilmesi burada doğum kriterinin temel alındığını göstermektedir. Dolayısıyla İstanbullu olarak kaydedilen hane reislerinin en azından bir bölümünün ikinci kuşak göçmenler olma ihtimali oldukça yüksek gözükmektedir.

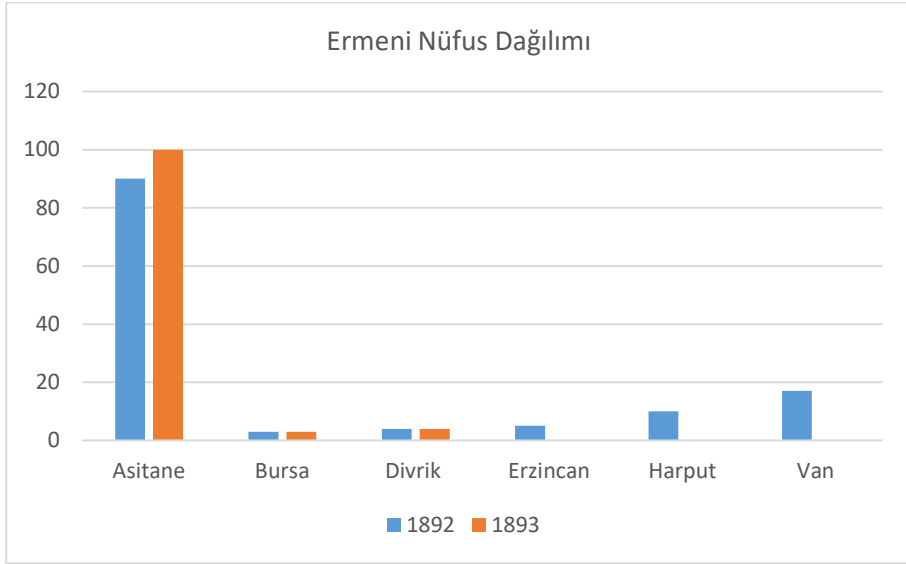
Kumkapı Teneke Mahallesi'ne yerleşen Ermenilerin göç biçimleri geleneksel mevsimlik bekar göçünden farklıdır. Ermenice pandukht denilen kişiler ailelerinden bağımsız olarak kentte buldukları süre içerisinde di-

⁵⁹ BOA. DH.MKT.1907.115.4 Kânunusani 1307 (16.12.1891).

ğer farklı etnik ve dinsel gruplardan muadilleri gibi bekar odalarında kalmaktadır (Riedler, 2011, s. 163). Kumkapı Teneke Mahallesi’ne çeşitli Anadolu şehirlerinden gelen Ermeniler ise son derece zor şartlarda yaşamalarına karşılık konutları daha önce de vurgulandığı gibi geçici bekar yerleşimleri değil kalıcı aile barınaklarıdır.

Şenyapılı, Ankara örneğinden hareketle ortakçı, yarıcı ya da maraba gibi toprak sahibi olmayan kırsal gruplara mensup Anadolu göçmenlerin kentte “işsiz ve parasız kaldıkları” için konut kiralayamadıklarını, toplama malzeme ile inşa ettikleri kötü şartlardaki kulübelerde yaşadıklarını anlatmaktadır (2004, s. 126). Kumkapı Teneke Mahallesi’nin Ermeni sakinleri, yazarın ele aldığı kategori ile ilk bakışta fark edilen bir benzerlik taşımakta, mahalledeki Anadolu göçmeni yoksul Ermeni ailelerin varlığı bu kategorinin oldukça köklü ve yaygın olduğunu ima etmektedir.

Grafik 3. Ermeni Nüfusun Kökenleri

1950’den önce doğmuş ve Kumkapı-Kadırga civarının Ermeni ahalisinden gelen kaynak kişiler Kumkapı Teneke Mahallesi’nin Ermeni sakinlerini Lom / Poşa peripatetikleri olarak tahayyül etmektedirler: “Ermeni de vardı orada ... Şimdi bizim Anadolu’nun bir kısım Ermenileri vardır, Romen. Poşa. Poşa tabir edilen. Poşa Çingene demek. Aynı manaya gelir. Yozgat’ta var-

dir. Çorum'da vardır. Ve aynı esmer vatandaşlar gibi olurlar. Onlar Ermeni Poşasıdır"⁶⁰. Geçim stratejileri büyük ölçüde toprak ya da hayvan sürülerinden yoksunlukla veya son derece marjinal bir sahiplik düzeyi ile bağlantılı olarak farklı topluluklara hizmet / zanaat sunumuna dayanan peripatetik gruplar, kır yoksullarının en dezavantajlı kümesini teşkil etmektedir. Geleneksel mesleklere dönük talebin azalması ile birlikte onları kırsal dünyaya bağlayan hemen hiçbir bağ kalmamaktadır. Bu bağlamda sözlü tanıklıkların onları tahayyül etme biçimi ile Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Anadolu göçmeni Ermeni sakinlerinin bölgede aile grupları halindeki varlığı ilk bakışta oldukça uyumlu gözükmektedir. Diğer taraftan topraksız ya da az topraklı kır yoksullarının tamamının peripatetik gruplara mensup olmaması nedeniyle bu zorunlu bir ilişki değildir.

Lom / Poşa peripatetiklerinin İstanbul'daki yerleşimi oldukça gerilere gitmektedir. 17. yüzyıl İstanbul tarihçisi Eremya Çelebi Kömürciyan Topkapı'nın iç ve dış taraflarında Ermeni "Poşaların" yaşadığını anlatmaktadır. Erkekleri elek yapan, kadınları da bu elekleri satmak için şehri dolaşan "Poşalar" Kömürciyan'a göre zaman içerisinde kısmen Müslüman olmuşlardır (1988, s. 21). Pamukçıyan'a göre Patrik Hagop Nalyan'ın izniyle diğer Ermenilerle evlenmeye başlayan Poşalar, bu sürecin sonucunda "diğer Ermenilerin içinde eriyip kaybolmuşlardır" (Pamukçıyan, 2002, s. 5). Çalışma kapsamında görüşülen kaynak kişilerin kendi yaşam süreçlerinde karşılaştıkları olaylar bu etkileşimi doğrulamaktadır: "M... ve A... vardı bizim. Onların anaları da Poşaydı. Ermeni Poşasıydı". Bu durum yoksul Ermenilerin Lom / Poşa peripatetikleri ile aralarına belirgin sınırlar çekmelerini, en azından bu sınırları dile getirmelerini güçleştirmektedir: "Teneke Mahallesi'nde oturanlar daha çok Hristiyanlardı. ... Hepsi Poşa deniliyor ama onlar da bir insandı, kimse ayıramazdılar"⁶¹. Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Ermeni sakinlerinin İstanbullu olarak kaydedilmiş olanlarından bazılarının söz konusu karışık nüfus grubu ile bir biçimde bağlantılı olmaları mümkün gözükmeyle beraber bu argüman delile muhtaçtır.

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan sakinlerinin Lom / Poşa peripatetikleri ile olan ilişkisinin tartışılması meslek kriteri devreye sokul-

⁶⁰ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

⁶¹ Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

duğunda oldukça zorlaşmaktadır. İstanbul'da Lom / Poşa peripatetiklerinin geleneksel olarak yaptıkları ifade edilen elekçilik ya da bağlantılı olabilecek herhangi bir ekonomik faaliyeti icra eden kişilere mahallede rastlanmaz. Mahalle sakinleri kişiler çok farklı meslek ve işkollarına dağılmış durumdadırlar (Tablo 4). Herhangi bir alanda ciddi bir yığılmadan söz edilemez. Diğer taraftan metal işleme ile bağlantılı sanatlarla uğraşan mahalle sakinlerinin belirli bir ağırlığı olduğu görülmektedir. Paspatis 19. yüzyıl ortalarında kaba demircilik işlerinin ağırlıklı olarak Ermenilerin elinde olduğunu ifade etmektedir. Ne var ki Avrupa sanayi mallarının rekabeti nedeniyle çoğu demirhane kapanmış, kagir binalar için gerekli demir donanımı imal eden dökümhaneler kurulmuştur. Buralarda Ortodoks Rum, Ermeni ve Avrupalı ustalar çalışmaktadır (Paspatis, 2014, ss. 76-77). Metal işleme dönemin Ermeni ahalisi arasında genel olarak yaygın bir faaliyettir ve mahalle sakinlerinin söz konusu meslekleri icrası doğrudan doğruya onların peripatetik kökenlerine işaret etmez. Bu kişilerin modern sanayinin yarattığı basıncın etkisiyle işçileşmiş ya da müşteri kitlesi daralarak yoksulluğa düşmüş geleneksel zanaatçılar olma ihtimallerini gözden kaçırmamak daha doğru olacaktır.

Özellikle Ermeni mahalle sakinlerinin blok halinde yoğunlaştığı bir diğer mesleki faaliyet olan balıkçılık Kumkapı Teneke Mahallesi'nin konumu gereği icra edilmesi makul ve kolay olan bir ekonomik faaliyet olarak düşünülebilir. 1893 tarihli defterde mahallenin Ermeni sakinlerinin 5'i balıkçı, 2'si ise kayıkçı olarak kaydedilmiştir. Bu haliyle mesleğin Ermeniler arasında oldukça popüler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sözlü tanıklıklarda Kumkapı Teneke Mahallesi'nde büyük balıkçı reislerinin bulunmadığı ifade edilmektedir⁶². Anlaşıldığı kadarıyla Teneke Mahallesi sakinleri daha ziyade reislerin yanında tayfa-işçi statüsünde çalışmışlardır. Abdülaziz Bey "büyük kayıklarda ve balık kayıklarında", çalışan söz konusu kişileri İstanbul'un "sermayesiz amele gibi çalışan" ahalisi arasında saymaktadır (1995, s. 139).

Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan ahalisinin çalıştığı diğer ekonomik faaliyetler, geleneksel mesleklerini kaybetmiş peripatetik gruplarca icra edilebildiği gibi şu veya bu nedenle kaynaklarını yitirmiş çok çeşitli sosyal kökenlerden kentlilerin de çalışabileceği, kısmen ücretlilik ve kısmen kendi hesabına çalışma prensibine dayanan, genel olarak düşük

⁶² 19.2.2017 tarihinde Surp Hovhannes Kilisesi'ne yapılan ziyaret sırasında kilise cemaati ile yapılan sohbet sonrasında alınan gözlem notları.

Tablo 4. Meslekler Tablosu

Meslek Adı	1892					Toplam	1893					Toplam
	93 Göçmenleri	Anadolu Göçmeni Müslüman	İstanbul Ermeni-ler	İstanbul Rum	Anadolu Göçmeni Ermeni		93 Göçmenleri	Anadolu Göçmeni Müslüman	İstanbul Ermeni-ler	İstanbul Rum	Anadolu Göçmeni Ermeni	
Araba Sürücüsü	1					1						0
Arabacı							4					4
Balıkçı	2		2			4	1		5			6
Basmacı			1			1						0
Bileyici	2					2						0
Boyacı									1			1
Çamaşırcı			1			1	1					1
Çerçi			2			2			1			1
Çorapçı			1		2	3						0
Dökmeci						0				1		1
Dökmeci Çırağı				1		1						0
Dul							1					1
Dülger			1			1			1			1
Eski Kundura Dikicisi	3	1				4						0
Eskici							2	1				3
Fesci					1	1					1	1
Hamal	1				1	2	3		1			4
Hamamda Natır	1					1						0
Hizmetçi	4					4			1			1
İpek Bükücü			1			1						0
Kağıt Kavafı	1					1						0
Kamçıcı							1					1
Kayıkçı			1			1			2			2
Kolacı			1			1						0
Kundura boyacısı					2	2						0
Kundura Kalıpcısı			1			1						0
Kunduracı								1	1			2
Küfeci	3					3	2					2
Paçavracı	1		1			2	4					4
Rejide makineci			1			1						0
Rençper	2				1	3	3	1				4
Simsar							1					1
Tenekeci			1			1			1			1
Terlikçi			1			1	1		1			2
Timurcu (Demirci)			2			2			2			2
Tuğlacı									1			1
Yarıcı							1					1
Yük Arabacısı	1					1						0
Mesleksiz								1	2		1	4
Bilgi Yok	1	1	1			3						0
Toplam	23	2	19	1	7	52	25	4	20	1	2	52

gelirli ve zahmetli çalışma alanlarıdır (Tablo 9). Bu olgular kaynak kişilerin tanıklıklarının işaret ettiği Lom / Poşa peripatetik köken varsayımını doğrulamadığı gibi yanlışlamaz da. Kaynak kişilerin zihinlerindeki peripatetik köken tahayyülü bir ilişkinin varlığına gönderme yapsa da argümanın kapsayıcılığına ilişkin herhangi bir fikir vermemektedir.

Sonuç

Engels’in detaylı slum betimlemeleri ağırlıklı olarak 19. yüzyıl başlarının İngiltere’sine odaklanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru slumlar Avrupa coğrafyasının dışında da yaygınlaşmaya başlar. Karpat “üçüncü dünya ülkelerinde” slum benzeri konutların gelişiminin 1880-1930 yılları arasında Batı etkisi altında gelişen “sınırlı kalkınma” ile ilişkili olarak ortaya çıktığını yazar (2016, . 47). Kumkapı Teneke Mahallesi’nde, slum yazınında dikkat çekilen ortaklıkların gözlenebildiği ve yerel söylemde teneke mahalle olarak adlandırılan söz konusu yerleşim aşığı yukarı aynı dönemde ortaya çıkmıştır.

Arşiv belgeleri 1880-1892 yılları arasında, Kumkapı-Kadırga Hisarı ile tren yolu arasında kalan boşluğa 52 teneke ev / barakanın inşa edildiğini ortaya koymaktadır. 1883 yılının ağustos ayından itibaren idarenin kamu binalarında ücretsiz barınan 2830 göçmenden taşraya gönderilmek yerine İstanbul’da kalmak isten 2314 kişiyi tahliye etmesi ile doğrudan ilişkili olarak Nişantaşı ve Kadıköy gibi çeşitli semtlerde en az 4868 kişinin barındığı 979 teneke ev / baraka inşa edilmiştir. Öte yandan teneke mahalleler sadece 93 göçmenlerinin değil aynı zamanda yerli kent yoksullarının da konut ihtiyacına bir yanıt teşkil etmektedir.

Bu çalışmaya kaynaklık eden 1892 ve 1893 tarihli defterlerde mahalleyi oluşturan 52 hanenin temsilcileri, köken, meslek ve hane nüfusu bilgileri ile birlikte kayıt altına alınmıştır. Ağırlıklı olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı göçmenleri ve İstanbullu Ermenilerden oluşan mahallede az sayıda Anadolu göçmeni Müslüman ve Ermeni ile bir Rum aile yaşamaktadır. Bu çalışmada söz konusu ailelerin sosyal kökenleri hakkında sözlü tarih görüşmelerinde ulaşılan tanıklıklar, defterlerdeki köken ve meslek bilgileri ile birlikte ele alınarak genel bir değerlendirme yapılmaya gayret gösterilmiştir.

1935 doğumlu olup mahalle sakinlerini şahsen tanımış olan bir kaynak kişi; mahallenin çoğunluğunun “Romen” olduğu vurgusuyla 93 göçmenlerinin peripatetik kökenine atıf yaparken mahalle sakinlerinin arasında “Poşa” Ermenilerinin olduğunu biraz daha temkinli bir dille ifade eder. Diğer taraf-

tan Teneke Mahallesi'nin tek bir sosyal kökene indirgenemeyecek karmaşıklık kaynağı kişinin zihninde güçlü bir biçimde yer etmiştir: *"Derme çatma olduğu için nerede yuvasız insan var oraya gelip bir baraka yaparlardı. Bu Teneke Mahallesi tabiri budur"* ⁶³.

Kaynak kişinin "Romen" olarak tanımladığı 93 göçmeni mahalle sakinleri günümüzde Bulgaristan ve Romanya sınırları içerisinde yer alan çok farklı şehirlerden gelmişlerdir. Çırpan-Filibe'den gelen sekiz ve Lofça'dan dört aile en kalabalık grupları oluşturmaktadır. Bu gruplar tarafından icra edilen meslekler büyük ölçüde geldikleri bölgelerde ya da İstanbul'da peripatetik kökenli grupların yöneldikleri ama farklı sosyal kökenlerden gelen grupları da mutlak anlamda dışarıda bırakmayan ekonomik faaliyetler olarak görülebilir. Sözlü tarih anlatısındaki peripatetik köken varsayımı, 93 göçmenleri örneğinde maddi olgularla paralellik arz etmektedir.

Mahallenin Hristiyan ahalisinin sosyal kökeni daha karmaşıktır. Özellikle Ermenilerin geleneksel olarak yoğunlaştıkları metal işleme zanaatlarını icra eden mahalle sakinlerinin Batı sanayi ürünlerinin ağır baskısı karşısında işçileşmiş ya da işçilik ve küçük üretim arasında gidip gelen geleneksel kentli zanaatçılar olma ihtimalleri görmezden gelinemez. Genel olarak düşük gelirli, hareketli ve icrası zor faaliyetlerde yoğunlaşmış olan diğer Ermeni mahalle sakinlerinin meslekleri geleneksel mesleklerini yitirmiş Lom / Poşa peripatetikleri kadar başka kent yoksullarına da açıktır. Bir başka açıdan "Poşa" adlandırması civar Ermeni ahalisinin pek çoğu için kısmen etnik ama daha belirgin bir biçimde toplumsal tabakalaşmayı işaret eden çağrışımlar yapmaktadır: *"Bizdeki Poşa veya Boşa dediğimiz, hiç bana yakışmayacak şekilde söyleyeceğim insanın yere düşmüşü. ... Yani yokluk içinde yaşayan, Çingene demek yani"* ⁶⁴. İstanbul'un yerli Lom / Poşa nüfusunun zamanla farklı sosyal kökenlerden Ermeni kent yoksullarının içerisinde eridiğine ilişkin tarihsel kayıtlarla birlikte ele alındığında yukarıdaki bilgiler Kumkapı Teneke Mahallesi'nin Hristiyan sakinlerinin dışarıdan bakanlarca seçilemeyen heterojen bir bileşime sahip olduklarını ima etmektedir.

Sonuç itibarıyla Kumkapı Teneke Mahallesi eldeki verilere göre resmi otoritelerce "teneke mahalle" adıyla kayıtlanmış ilk yerleşim birimidir. Hali hazırdaki mevcut bilgiler Kumkapı Teneke Mahallesi'nin kurucu nüfusunun

⁶³ Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

⁶⁴ Kaynak Kişi 3. 1956 doğumlu, erkek, eski Yedikule ve Samatya sakini. Halkla ilişkiler alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 7.3.2016.

kısmen peripatetik kökenli gruplar, kısmen de çok çeşitli sosyal kökenlerden Müslüman ve Hristiyan kent yoksullarından oluştuğunu göstermektedir. Söz konusu yerleşim birimi ve diğer teneke mahallelerce ilgili bilgilerimiz arttıkça 19. Yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'unda gündelik yaşamın temel unsurlarından biri olan bu mekânsal gerçekliğin özgün bağlamı içerisinde daha derinlikli olarak tartışılması mümkün olabilecektir.

Extended Abstract

A Teneke Mahalle (Slum) in the Kumkapı Ramparts: Early Modern Urban Poverty in the 19th Century İstanbul

*

Egemen Yılgür
Nişantaşı University

The Russo-Turkish War (1877-78) (the 93' War) caused a refugee influx to the Ottoman Empire from the lost territories. The majority of them were the old Muslim inhabitants of the land which is today in Bulgaria. The cities like Lovech, Ruse, Sofia had lost a considerable part of their Muslim population and hundreds of them found themselves in a fight of survival against poverty, disease and any kind of difficulties caused by the forced massive migration.

Temporary housing of the migrants was a serious administrative issue especially in Istanbul. Although they were initially unprepared to welcome the migrants with their limited sources, The Ottoman institutions adopted new strategies to deal their inadequacy. The majority of migrants, who had probably been the residence of rural areas in their former country and agriculturalist, were sent to the rural areas and they were provided agricultural equipment and land. Another category of migrants who had probably been urban middle classes with a rich social capital were given permission to stay in the city when they decided to live with their relatives without demanding anything from the state.

For the most disadvantaged segment of the migrants who were urban poor in their former cities, today in Bulgaria, the issue of housing was more complicated. Majority of them had not been agriculturalist and their occupations required the presence of an urban environment. Thus, they did not ask to be sent to the rural areas of the Ottoman Empire. However, they also suffered from the lack of adequate social capital as they had no relatives to welcome them voluntarily. These conditions caused their housing in public

buildings in where they had been settled temporarily, to continue longer than the others. According to a series of official documents, Latinized and analysed for the first time, as far as I know, in this paper, the Ottoman administration decided to end this situation in 1883 and until the fall of 1884, the majority of the migrants, who wanted to stay in the city to work in the petty jobs they were already familiar, were evicted from the public buildings and according to the documents the number of them was around a few thousands.

Since then the housing demand of the migrants with the local poor who had already needed proper dwellings, increased rapidly. Poor families, also single workers, newly migrated, a considerable part of them were rural Armenians from eastern Anatolia, and the others who settled much before but still suffer from the inadequate sources to gain a proper dwelling under the average conditions like the migrants were generally able to work in the jobs like portage, shoe shining, rag-picking which, in many cases, let them to meet just basic needs and it was not possible for them to rent or buy a proper house under these circumstances. The "teneke mahalle" consisted of dwellings which constructed of "old boards, gasoline tins, waste", was a creative solution against the crisis and spread considerably in the urban fabric of Istanbul in the last quarter of 19th century.

The "teneke mahalle" denomination which can be seen as the local counterpart of slum notion; even the earlier "gecekondu mahalles", as squatter settlements, had also similar characteristics with slums, the ones built after 1950s with the internal migration from the rural areas of Turkey to urban should be dealt as a different spatial category in accordance with the approach of pioneer representatives of Urban Studies in Turkey; was officially used for the first time to define 52 dwellings constructed of mostly gasoline tins between railway and Kadirga section of ramparts in Kumkapı (Contoscali).

The discussion in this study fundamentally depends on two record books dated to 1892 and 1893 prepared by the state officials during an investigation conducted in the neighborhood and include the data of household heads' occupation and origin and household population. The record books Latinized and read during the preparation process of this article. The first record book dated to 1892 has a wider content that it was claimed in the documents presenting the record book to the upper stages of the administration that the record book includes the almost all of "teneke" dwellings all around the city. The examination of the record book prove that the claim was real-like but not real. There are some exceptions that we can learn their existence from other

sources but not included in the record book like “teneke” dwellings in Balımcu farmland. Nevertheless, the record book is a great source for the socio-demographic features of the residents of “teneke” dwellings. It is also interesting that although there are many different regions on which “teneke” dwellings built included in the record book, only the one in Kumkapı was denominated as “teneke mahalle” and this reveals the fact that the one which reached the proper size, density, and visibility to be perceived as “teneke mahalle”, a neighborhood consisted of “teneke” dwellings, earlier than the others was Kumkapı Teneke Mahallesi. The second record book dated to 1893 focused on a limited territory including Kumkapı Teneke Mahallesi, Şehsuvar Bey, but also Ahırkapı, Cankurtaran etc.

In this study, it is aimed to discuss social origins of the founder population of Kumkapı Teneke Mahallesi over the analyze of two record books with supportive oral history records. Oral testaments generally assume the founders to be peripatetic, or more precisely late-peripatetic, Roma and the so-called Armenian Gypsies, Bosha. Without any clear reference to the ethnic, or sub-ethnic, origins in the record books, it has never been easy to confirm or reject this assumption. At this point, the primary historic sources of the term are used to detect the daily elements, particularly occupation, which was distinctive for peripatetic groups, in this case Roma and Bosha, and they were compared with the traces taken out from the record books to reach a convincing evaluation about the socio-cultural origins of the founders of Kumkapı Teneke Mahallesi.

Kaynakça/References

- (1957, 25 Ocak). Florya-Sirkeci sahil yolu. *Cumhuriyet*, ss. 2.
- Abdülaziz B. (1995). *Osmanlı adet, merasim ve tabirleri (cilt 1-2)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Andreasyan, H. D. (1988). Notlar. E. Ç. Kömürçiyân (Yaz.). *XVII. asırda İstanbul tarihi içinde* (ss. 61-299). İstanbul: Eren.
- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devleti'nde kolera İstanbul örneği*. İstanbul: Kitabevi.
- Ayverdi, E. H. (1958). *19. asırda İstanbul haritası*. İstanbul: Şehir Matbaası.
- Baronyan, H. (2016). *İstanbul mahallelerinde bir gezinti*. İstanbul: Can.
- Çelik, Z. (1993). *The remaking of Istanbul portrait of an Ottoman city*. California: University of California Press.
- Çerkezyan, S. (2003). *Dünya hepimize yeter*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Çokuğraş, I. (2016). *Bekar odaları ve meyhaneler Osmanlı İstanbul'unda marjinalite ve mekân*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

- Dabağyan, L. P. (2009). *Başbuğ Türkeş ve milliyetçilik siyasi hayatım ve düşüncelerim*. İstanbul: Yedirenk.
- Dağdelen, İ. (2006). *Alman mavileri 1913-13 1. Dünya Savaşı öncesi İstanbul haritaları*. (Cilt 2). İstanbul: İmaj Ofset.
- Davis, M. (2006). *Planet of slums*. Newyork, London: Verso.
- Duben, A. ve Behar. C. (2013). *İstanbul haneleri evlilik aile ve doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Eldem, E. (2010). İstanbul: İmparatorluk payitahtından periferileşmiş bir başkente. E. Eldem, ve D. Goffman, ve B. Master (ed), *Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 165-248.
- Engels, F. (1997). *İngiltere’de emekçi sınıfın durumu*. Ankara: Sol Yayınları.
- Ergin, N. (2011). *The Albanian tellak connection: Labor migration to the hammams of the 18th century İstanbul, based on the 1752 İstanbul Hamamları Defteri*. Turcica, 43, 231-256.
- Ergin, O. N. (1930). İstanbul belediyesi ile şubelerinin ve nahiyelerin hudutları. *İstanbul Belediye Mecmuası*, 76/4, 151-166.
- Ergin, O. N. (1934). *İstanbul şehri rehberi*. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umûr-ı belediyye (cilt 7)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Erman, T. ve Türkyılmaz, S. (2008). Neighborhood effects and women’s agency regarding poverty and patriarchy in a Turkish slum. *Environment and Planning A*, 40, 1760-1776.
- Ertuğ, N. (2008). *Osmanlı döneminde İstanbul hamalları*. İstanbul: Timaş.
- Gençay, M. (1962). *Gecekondu problemi*. Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları.
- Güney, M. (1964). *Üsküdar kazasında gecekondu problemi ve başlıca meseleleri*. 1963-64 Yılı Ders Yılı Sosyoloji Konferansları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı.
- Güngör, S. (1939, 14 Temmuz). Şehrin içinden: Teneke mahalleler. *Cumhuriyet*. ss. 7.
- Heper, M. (1978). *Gecekondu policy in Turkey an Evaluation with a case study of Rumelihisariüstü squatter area in İstanbul*. İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2003). *Nöbetleşe yoksulluk Sultanbeyli örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnanıcı, H. (2001). Türkiye’de avukatlık ideolojisi. *Toplum ve Bilim*, 87, 135-163.
- İnciciyan, P. Ğ. (1956). *XVIII. asırda İstanbul*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- İpek, N. (1999). *Rumeli’den Anadolu’ya Türk göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karay, R. H. (1985). *Bugünün saraylısı*. İstanbul: İnkılap.
- Karpat, K. (2016). *Türkiye’de toplumsal dönüşüm kırsal göç, gecekondu ve kentleşme*. İstanbul: Timaş.
- Keleş, R. (1972). *Türkiye’de şehirleşme, konut ve gecekondu*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Kıranlar, S. (2015). Mütareke İstanbul’unda konut sorunu. *METU JFA*, 32(2), 99-116.
- Kırlı, C. (2015). İstanbul’da hemşerilik tabanlı tabakalar / yoğunlaşmalar. C. Yılmaz (ed.), *Antik çağdan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Koçu, R. E. (2002). *Tarihte İstanbul esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Koyun, N. (2015). *Sabah gazetesi (7202-7932. sayılar-İnceleme ve Seçilmiş Metinler)*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
- Kömürçyan, E. Ç. (1988). *XVII. asırda İstanbul tarihi*. İstanbul: Eren.
- Ortaylı, İ. (2016). *İstanbul'dan sayfalar*. İstanbul: İnkılap.
- Ölçer, E. (2014). *Şehir sokak hafıza Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile İstanbul sokak adları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Özkılıç, S. K. (2015). *1894 depremi ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özmut, A. H. (1936). *İstanbul surlar dahili ev tipleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü. Yayınlanmamış Bitirme Tezi. İstanbul.
- Pamukçyan, K. (2002). *İstanbul yazıları*. İstanbul: Aras Yayınları.
- Paspatis, A. (2014). *Balıkli Rum hastanesi kayıtlarına göre İstanbul'un Ortodoks esnafı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Peroititch Haritası. *İstanbul-Beyazıd-Nişanca-Türbe-Küçük Ayasofya*. Atatürk Kitaplığı. 912-563 PER. 1923-24. Harita: 589.
- Rao, A. (1986). *Roles, status and niches: A comparison of peripatetic and pastoral woman in Afghanistan*, *Nomadic Peoples*, 21/22, 153-177.
- Riedler, F. (2011). *Armenian labour migration to Istanbul and the migration crisis of the 1890s*. U. Freitag, ve M. Fuhrman, ve N. Lafi, ve F. Riefler (ed.), *The City in the Ottoman empire migration and the making of urban modernity*. 160-176. New York: Routledge,
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları alfabetik sırayla*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Söğüt, M. (2009). *Dolapdere Kürt kediler Çingene kelekler*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- (1329 / 1913). *Şehremaneti dahilinde bulunan mahallat esamisi*. İstanbul: Arşak Garuyan Matbaası.
- Şenyapılı, T. (2004). *"Baraka" dan gecekonduya Ankara'da kentsel mekânın dönüşümü 1923-1960*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk göçleri belgeler 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye'de kentleşme yazıları*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Tütengil, C. O. (1975). *Temeldeki çatlak*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Yılgür, E. (2012). *Nişantaşı tenek mahallesi: Tenek mahalle yoksulluğundan orta sınıf yerleşimine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılgür, E. (2015). *Son dönem Osmanlı İstanbul'unda kent yoksulluğu: Balmumcu Çiftliği örneği*. *Toplum ve Bilim*, 134, 119-156.
- Yılgür, E. (2016). *Lofçalı muhacirler mahallesi: Kentsel mekânın yeniden üretimi ekseninde peripatetik toplumsal organizasyon biçimleri*. *Modus Operandi*, 1(4), 177-210.
- Yörük, S. (2012). *XVIII. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar hamamları ve hamam esnafı*. S. F. Göncüoğlu, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII*, 316-331. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.

Arşiv Belgeleri

- BOA. 1918-1334 İstanbul Şehir Defteri Birinci Pafta İstanbul. HRT.0086 (Necip Bey haritalarındandır).
- BOA. BEO. 288. 21585. 2. 21.Rebiülevvel.1311 (1.10.1893).
- BOA. BEO. 52.3875.2.24.Muharrem.1319 (18.8.1892).
- BOA. BEO. 52.3875.3.21.Muharrem.1310 (15.8.1892).
- BOA. BEO. 571. 42761. 3. 26.Recep.1312 (23.1.1895).
- BOA. DH.MKT. 1338.5. 3.Zilhicce.1298 (1.11.1881).
- BOA. DH.MKT. 1576.87.8.Kanunievvel.304 (20.12.1888).
- BOA. DH.MKT. 1667.10.3.Teşrin-i Evvel.1305 (15.10.1889).
- BOA. DH.MKT. 1671.48.19.Teşrin-i Evvel 1305 (31.10.1889).
- BOA. DH.MKT. 1907.115.4 Kânunusani 1307 (16.12.1891).
- BOA. DH.MKT. 5.43.5.7.Zilhicce.1310 (21.6.1893).
- BOA. HH.d. 32562. 27.10.1324 / 14.12.1906.
- BOA. İ.ŞE. 2/30.1-17.
- BOA. İ.ŞE. 2/30. 4.2.1311 / 16.8.1893
- BOA. İ.ŞE. 2/30.2-4.
- BOA. İ.ŞE. 2/30.27.Zilhicce.1310 (11.7.1893).
- BOA. İ.ŞE. 2/30.4.4.Safer.1311 (16.8.1893).
- BOA. ML. VRD.d. 0180.2.29.Zilhicce.1255 (4.3.1840).
- BOA. ML. VRD.TMT.d. 05369.25.Ramazan.1262 (18.9.1846).
- BOA. Y.PRK.KOM. 1.26.2.3.Rebiülevvel.1295 (3.4.1878).
- BOA. Y.PRK.KOM. 4.20.1.29.Temmuz.1299 (7.8.1893).
- BOA. Y.PRK.KOM. 4.20.3.1.Ağustos.1299 (13.8.1883).
- BOA. Y.PRK.KOM. 4.20.4 ve 5. 10.Eylül.1300 (22.9.1984).

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi 1. 1935 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Kadırga sakini. Emekli şoför. Görüşme Tarihi: 25.2.2016.

Kaynak Kişi 2. 1946 doğumlu, erkek, eski Kumkapı-Gedikpaşa sakini. Bahçe düzenlemesi alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 27.2.2016.

Kaynak Kişi 3. 1956 doğumlu, erkek, eski Yedikule ve Samatya sakini. Halkla ilişkiler alanında çalışıyor. Görüşme Tarihi: 7.3.2017.

19.2.2017 tarihinde Surp Hovhannes Kilisesi'ne yapılan ziyaret sırasında kilise cemaati ile yapılan sohbet sonrasında alınan gözlem notları. Görüşme sırasında çok sayıda kaynak kişinin tanıklıklarından yararlanılmıştır.

Egemen Yılmaz,

Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Hizmet bölümünde yardımcı doçent. MSGSÜ Sosyoloji bölümünde kent yoksulluğu üzerine iki ders vermektedir.

- Assistant professor in Nişantaşı University Social Work department, gives two lectures on urban poverty in MSFAU Sociology department.

E-mail: egemenyilmaz@gmail.com